

TARTU ÜLIKOOL
FILOSOOFIATEADUSKOND
Ajaloo ja arheoloogia instituut
Arhiivinduse osakond

Liis Tamm

KIHNU MAAKASUTUS AASTATEL 1840–1886

Bakalaureusetöö

Juhendajad: Kersti Lust, PhD

Aigi Rahi-Tamm, PhD

TARTU 2014

SISUKORD

SISSEJUHATUS	3
1. ÜLEVAADE KIHNUST	8
1.1 Loodus ja elu-olu.....	8
1.2 Asustuse arengu peajooni	13
2. MAAKASUTUSE SEADUSANDLUS 19. SAJANDIL	22
3. MAAKASUTUS	27
3.1 Kaardikirjeldusraamatud allikana	27
3.2 Kihnu maakasutus 19. sajandi keskpaigas kaartide ja kaardikirjeldusraamatute põhjal.....	29
3.3 Maakasutusega seotud probleemid valla- ja kihelkonnakohtu materjalide põhjal.....	39
3.4 Kihnlaste võitlus näljaga	43
KOKKUVÕTE.....	48
KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS	50
SUMMARY	54
LISAD	56

SISSEJUHATUS

Aastatel 1840–1886 oli Eesti alal lõpule jõudmas teoorjusliku korra lagunemine ja hakkasid arenema kapitalistlikud tootmissuhted. Külakogukonnale iseloomulikud saraskondlik maakasutus ja sellest tulenenud kooskõlastatud ühistööd hakkasid 19. sajandil koos raharendile ülemineku, maade kruntimise ja talude päriseksostmisega kaduma, mõisa ja talu omavaheline suhe muutus rahal baseeruvaks, talurahvas liigendus maaomanikeks ja maatuteks ning toimusid ümberkorraldused maakasutuses. Talude kruntimine võimaldas minna kolmeväljasüsteemilt üle viljavaheldusele, mis omakorda tekitas vajaduse uuendada põllumajandusinventari ja soodustas uuemate põllukultuuride kasvatamist. Muutused kulgesid Eesti eri paigus väga erineva tempoga: Lõuna-Eestis kiiremini kui Põhja-Eestis ja kõige aeglasemalt toimusid need saartel.

Maakasutust on kujundanud looduskeskkond (nt mullastik ja pinnamood) ja ühiskonna agraarne korraldus, sotsiaalne struktuur ning administratiivne surve. Maakasutus oli paindlikult kooskõlas paljude erinevate faktoritega, näiteks mõjutasid seda asustuse tüübid (külavormid, hajaasustus) ning talumaade kruntimine. Talude kruntiajamisega muudeti põllukasutus võimalikult kompaktselt. Enne seda olid ühele talule kuuluvad põllud laiali erinevate tükkidena ja heina- ja karjamaad sageli ühised nii, et talud pidid põllutöid üheaegselt tegema. Asustuse uurijad on osutanud ka nn liikumise ökonoomsuse printsiibile, mis tähendab, et talude rajamisel arvestati, milliseid vahemaid tuleb läbida talutööde tegemisel ja loomade karjatamisel.¹ See põhimõte ilmneb eriti selgelt sumbkülade puhul. Kihnu õued olid koondunud rannaäärseteks ahel- ja tänavküladeks. Muhus oli 19. sajandil levinuimaiks asulavormideks sumb- ja ridakülad.² Sellised külavorme leidis veel Vormsil, Saaremaal, Peipsi ääres ning mereäärsetes külates.³

¹ Ülle Liitoja-Tarkiainen. Hajatalud ja külad Põhja-Liivimaal 17. sajandil. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2000, lk 23, 27.

² Ago Rullingo. Muhumaa. Loodus. Aeg. Inimene. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2001, lk 238.

³ Gea Troska. Eesti külad XIX sajandil: ajaloolis-etnograafiline uurimus. Tallinn: Eesti Raamat, 1987, joonis 59.

Kompaktse asustuse säilimist soodustasid kollektiivsed kohustused ja kogukondlikud sidemed. Külakogukonnad olid Liivimaal kaotanud oma tähtsuse, kui mõisad võtsid üle nende poliitilised ja administratiivsed ülesanded ning kohtumõistmise. Juba 17. sajandil lõpul tekkis Kihnus riigimõis. Ilmselt jäi ajapikku siingi nagu mandril külakogukondade korraldada ainult saraskondlik maakasutus ja sellest tulenenud ühistegevus. Kroonumõisates otsustasid kogukonnad maakasutuse üle veel 19. sajandilgi, samal ajal kui eramõisates sekkusid mõisnikud üha jõulisemalt talumaa kasutamise korraldamisse (kruntimine, mõisa- ja talumaade vahetus). 19. sajandi algul koos pärisorjuse kaotamisega asutati mõisa kontrolli all tegutsenud vallakogukonnad. Kui Euroopa arenes sel ajal üha jõudsamalt individualismi ja eraomandi väärtustamise suunas ning inimeste kogukondlikku seotust nõrgendati, siis Balti kubermangudes loodi laialdaste funktsioonidega kogukonnad, mis määrasid kohalikke makse ja kogusid neid kokku, otsustasid kogukonna ühisvarade kasutamise üle, hoidsid distsipliini, andsid ettenähtud nekruteid ja abi hädasolijatele, pidasid üleval kooli, vastutasid riigimaksude kogumise ning muude talupoegadele pandud avalike kohustuste täitmise eest. Võeti kasutusele kogukondliku ühisvastutuse printsiip, mis tähendas, et kroonumaksude ja raharendi võlad (kuni põlisrendiaktide väljajagamiseni) tuli võlgnike eest tasuda ülejäänud kogukonnaliikmetel. Muuhulgas hakkas vald takistama ka kogukonnast lahkumist, kui vallaliikmeil oli täitmata kohustusi riigi või teiste vallaliikmete ees.

Siinses uurimistöös vaadeldakse, millised olid Kihnu põllumajanduslikku maakasutust kujundanud looduslikud, sotsiaalsed jm faktorid. Seejuures otsitakse vastust küsimusele, kas kapitalismi areng ja administratiivne surve tõid kaasa muutusi maakasutuses ja kui, siis milliseid. Lisaks püütakse selgitada, kuidas maakasutus mõjutas sotsiaalseid vahekordi külas vallakohtu protokollide ja pärimuse põhjal, näiteks milline osa oli kollektiivsetel toimingutel, nagu heinateol, karjatamisel, metsa kasutamisel ja hooldamisel, hoonete ja aedade ehitusel ning kas popsidele anti maad ühiskarjamaadel või hoopis peremeeste talude õuenurgas. See omakorda näitab, kas põlluharimist nähakse sissetulekuallikana või mitte.

Uurimuses kasutatakse ühelt poolt kvalitatiivseid meetodeid sekundaarse kirjanduse

ning algdokumentide tõlgendamise ja võrdlemise näol saamaks laiemat ülevaadet Kihnust vaadeldaval perioodil, teisalt kvantitatiivseid meetodeid mõõtmaks maa jaotust erinevate ühiskonnagruppide ja institutsioonide (kirik ja kool) vahel ja külade sees.

Allikmaterjal pärineb erinevatest arhiividest: Läti Riiklikust Ajalooarhiivist⁴ ja Ajalooarhiivist⁵ on selleks maakasutust puudutav dokumentatsioon ning vallakohtutegevust kajastav materjal, Eesti Rahva Muuseumi arhiivist on kasutatud suulist pärimust. Huvitavat täiendust pakuvad Kihnu kohta ajakirjanduses ilmunud teated.

Uurimisseis

Kihnut on rohkem uuritud folkloristika, etnograafilistest ja etnoloogilistest aspektidest, kuid tagaplaanile on jäänud Kihnu uurimine ajaloolase vaatenurgast. Suuliste ja materiaalsete allikate najal on põhjalikult tegeldud Kihnu muusika, laulude, rõivastuse, käsitöö ja kombestikuga.⁶ Siinse uurimuse eesmärk on käsitleda asustust ja maakasutust, tuginedes kaartidele ja nende kirjeldustele, vallakohtu protokollidele jt ametliku asjaajamise käigus tekkinud dokumentidele. Uurimust toetavad mitmed varasemad käsitlused. Arhiiviallikatele toetudes on kirjutanud Kihnu varasemast ajaloost ja Kihnu kiriku kujunemisest õigusteaduse professor Leo Leesment.⁷ Koduloo-uuriija Teodor Saar on keskendunud Kihnu peremärkidele⁸ ning Kihnu üldisele tutvustamisele⁹. Vilve Kalitsa kandidaadi väitekirj Kihnu elatusaladest põhineb ERMi materjalidel ja kõneleb peamiselt merendusest, kalastusest ja hülgepüügist.¹⁰ Põllumajanduse osas toetub ta juba eelnevatele uurimustele ja ERMi poolt kogutud pärimusele.

⁴ Fond 186 (Liivimaa kubermangu maamõõdu- ja reguleerimiskomisjon).

⁵ Fondid 536 (Talurahva põllupanga Riia osakond), 929 (Pärnumaa 1. kihelkonnakohus), 2072 (Kaardikogu), 3724 (Katastridokumentide kollektsioon), 4595 (Kihnu vallakohus).

⁶ Vt nt Ottile Kõiva, Ingrid Rüütel. Kihnu regilaulud. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 2003.

⁷ Leo Leesment. Jooni Kihnu kiriku ajaloost. – Ajalooline Ajakiri 1929, nr. 4, lk 212–221; Leo Leesment. Kihnu ajalugu. Tartu, 1942.

⁸ Teodor Saar. Kihnu raamat. Tallinn: Emakeele Selts, 1998.

⁹ Teodor Saar. Kihnu ja Ruhnu. Tallinn: Eesti Raamat, 1973.

¹⁰ Vilve Kalits. Kihnlaste elatusalad XIX sajandi keskpaigast XX sajandi keskpaigani. Tartu, Kihnu: Sihtasutus Kihnu Kultuuriruum, 2006.

Eesti väikesaarte varasem ajalugu pole kuigivõrd palju huvi pälvinud ja nii pole ka käesoleva töö tarbeks neist leida kuigivõrd palju võrdlusainest. Robert Nermani Aegna-raamatu huvikeskmes on 20. sajand ja saare sõjaline tähtsus.¹¹ Abruکا kohta on Mari Tuulik koostanud põhjaliku ülevaate, sidudes kohalike elanike meenutusi arhiiviallikatega. Abrukat on mõjutanud Saaremaa lähedus ja ta on arenenud seetõttu Saaremaaga sarnaselt.¹² Vormsit ja Ruhnūt on uuritud tänu tihedatele sidemetele Rootsiga ja seoses rannarootslaste asustusega.¹³

Väikesaarte eripära ilmneb selgemalt keeles ja kultuuris. Rannikualad eristuvad mandrist loomulikult ka kalastuse ja merenduse osatähtsuse poolest põllunduse ja karjanduse kõrval. Erinevused on tinginud saareline eraldatus, looduslikud ja majanduslikud tingimused ning pikemaajalisem kogukondlike suhete säilimine, sealhulgas kollektiivne maakasutus. Nii nagu kihnlastergi, oli teistelgi väikesaarte elanikel lisasissetulekuallikaks kivivedu. Saartele iseloomulikuna on välja toodud, et põllutõid peeti naiste tööks ning levinud oli mandril tööl käimine. Muhu puhul on nimetatud metsa vähesust saarel,¹⁴ sama probleem valitses ka Kihnus. Vaid Abruکا metsa on peetud Saaremaa parimaks, mistõttu Kuressaare elanikud käisid Abrukalt palke toomas.¹⁵ Looduslike olude osas on väga palju mõjutanud väikesaarte elatusalasid väheviljakas õhuke mullakiht, mis ei soosi põllunduse edenemist.

19. sajandil alanud kaardistamistööd olid tihedalt seotud talurahvaseadustega ja tulenesid vajadusest muuta maksustamise aluseks olev maakasutus otstarbekamaks. Reguleerimistöid läbiviinud asutusi ja nende arhiividesse ladestunud materjale on põgusalt tutvustanud Aadu Must.¹⁶ Maakorraldust ja kapitalistlike suhete teket Liivimaa Eesti osa kroonumõisates on põhjalikult käsitlenud Kersti Lust.¹⁷ Muuhulgas on ta

¹¹ Robert Nerman. Aegna. Tallinn: R. Nerman, 2008.

¹² Mari Tuulik. Abruکا ajast aega. Tallinn: Abruکا Muuseumi Selts, 2011.

¹³ Carl Russwurm. Eibofolke oder die Schweden an den Küsten Ehstlands und auf Runö I–II. Reval, 1855; Madis Kanarbik. Ormsö: de estlandssvenska böndernas kamp mot godsägarna under 1700- och 1800-talet. Tartu, 2003; Evald Blumfeldt. Estlandssvenskarnas historia. Stockholm, 1961(?).

¹⁴ A. Rullingo. Muhumaa, lk 93.

¹⁵ M. Tuulik. Abruکا, lk 97.

¹⁶ Aadu Must. Eestlaste perekonnaloos allikad. Tartu: Kleio 2000.

¹⁷ Kersti Lust. Pärisorjast päriskohaomanikuks. Talurahva emantsipatsioon eestikeelsel Liivimaal 1819–

andnud ülevaate riigimõisate jagamisest õigeusu kirikuametitele ja õigeusulistele talupoegadele, kuid Kihnu mõisa likvideerimisest ja jagamisest on ta täiesti mööda läinud. Üksikasjalikult on vaadeldud maakasutust Saare- ja Muhumaal,¹⁸ kuid Kihnu on jäänud ajaloolaste vaateväljast peaaegu kõrvale.

Bakalaureusetöö jaguneb kolme peatükki, neist esimene annab ülevaate Kihnu maakasutust tugevalt mõjutanud looduslikest teguritest ja eluolust saarel. Ühtlasi peatutakse olulisematel asustuse arengujoontel. Teises peatükis käsitletakse Vene keskviimu poolt Liivimaal kroonumaade jaotust reguleerinud normatiive. Kolmas osa keskendub Kihnu 19. sajandi teise poole maakasutusele kaardikirjeldusraamatute ja kaartide alusel. Täiendavaks allikaks kihnlaste põllunduse ja elu-olu uurimisel on valla- ja kihelkonnakohtu materjalid. Looduslike olude ja maakasutusega oli tihedalt seotud kihnlaste toimetulekuraskused.

1915. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2005. Kihnust on juttu vaid riivamisi ja joonealustes märkustes.

¹⁸ Eva Scheibe. Siedlungsgeographie der Inseln Oesel und Mohn, Reinhardt, 1934; Kersti Lust. Uuenev Saaremaa kroonuküla (1841–1919). Tartu: Eesti Ajalooarhiiv 2003; Gea Troska. Saaremaa külad 19. sajandil. – Eesti Teaduste Akadeemia toimetised. Ühiskonnateadused. 1974, nr 3, lk 273–288; Ildike Liiv. Ühiskarjatamisest Saaremaal. – Etnograafiamuuseumi Aastaraamat. XVIII. Tallinn: Valgus, 1962, lk 38–79.

1. ÜLEVAADE KIHNUST

1.1 Loodus ja elu-olu

Alljärgnevalt antakse ülevaade Kihnu maakasutuse ja asustuse seisukohast olulistest looduslikest mõjuteguritest nagu väheviljakas pinnas ja saareline eraldatus ning kirjeldatakse looduslikest oludest johtunud elatusalasid, olmet ja mentaliteeti.

Liivi lahe rannikumadalik on Mandri-Eesti kõige edelapoolsem, Devoni liivakivist aluspõhjaga maastikurajoon, kuhu kuuluvad rannikumeres asuvad Kihnu ja Manilaid koos ümbritsevate väikeste laidudega ning Ruhnu saar. Liivi lahe põhjas avaneb kuni 15–20 meetri sügavuseni viimase jäätumise moreen, mis ulatub kohati üle merepinna, moodustades rannikulähedasi väikesaari (Abruka, Kihnu, Manilaid jt).¹⁹ Keset Liivi lahte asuv Kihnu saar on madal ja tasane. Kõige kõrgem punkt saare keskel on 9 meetrit. Saar on pikliku kujuga, põhjakirde-lõunaedela suunas 7 km pikk, keskelt risti 3,3 km lai ning pindala ilma laidudeta on 19,2 km². Põhjas ja läänes on saare rannajoon sirge, idas ja lõunas on seevastu rohkesti neemikuid. Kirdepoolseks otsaks on Kakra sääär ning lõunapoolseks tipuks on Pikkuna neem.²⁰

Saarele iseloomulik madal rannamaa on liivane, loode- ja põhjaosas aga savine ja kivine. Liiv on tuulte ja lainete mõjul kuhjunud rannavallide ja luidete ahelikuks. Kihnu saare kõrgeima osa moodustab künnis, mis läbib saart keskelt pikisuunas, alates Sääre ja Lemsi küla vahelisest metsast üle Mõisaküla Turukülani, mis mõlemad kujunesid 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses. Loodes ja kirdes laieneb künnis madalaks lavaks, mida mere poolt piirab astang. Astangu jalamil on poole kilomeetri laiune tasane randniit. Linaküla talud ja tänav on asetunud astangu pervele. Kihnut iseloomustavad liigirikkad puisniidud, millel kasvavaks tavaliseks puuks on sanglepp. Kihnus on säilinud varem Lääne-Eestis laialt levinud koosluste üleminekud mere poolt alates:

¹⁹ Pärnumaa. Loodus, aeg, inimene. 1. kd. Toim. Volli Kalm, Taavi Pae, Anu Sillaots, Toomas Tamla. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2008, lk 90, 102.

²⁰ Pärnumaa: maadeteaduslik, tulunduslik ja ajalooline kirjeldus. Toim. A. Tammekann, J. Köpp, E. Kant. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, 1930, lk 563.

kõigepealt rannaniit, seejärel puisniit ja siis külatanum.²¹

Saare lõunapoolisel rannamadalikul on randvallid, lited ja rändkivikuhjad.²² Ümbritsev rannikumeri on suhteliselt madal, seal paikneb 56 asustamata laidu.

Kliima poolest jääb Kihnu Pärnu lahe rannikupiirkonda, mis on Eestis üks soojemaid, ning Kihnu on üks kuivemaid paiku. Jää tekib tavaliselt detsembris ja sulab aprilliks.²³ Kliima on keskmisest Eesti kliimast pehmem ja merelisem. Ehkki kliima on ühtlasem kui mandril, pole Kihnu looduslikud olud põllumajanduseks kuigi soodsad, sest peamiselt on siin leetunud liivased mullad ja kerged saviliivad.

Kihnu saare keskosa koosneb rahnuderikkast moreenist. Seda ümbritsev rannamaa on saare loode- ja põhjaosas savine ja kivine, mujal liivane ning liiv on kuhjunud randvallideks ja luideteks.²⁴

Kihnul puuduvad vooluveed. Varem Linaküla juures merre voolanud oja kadus 1940. aastate algul. Ka järvede poolest on Kihnu vaene, varem saare keskosas olnud Mõisametsa laas lasti 1920. aastatel kuivaks. Lõuna- ja läänerannikul tekivad ajutised järvikud e. urkad, mis kevadeti ja sügiseiti täituvad veega, kuid suviti kuivavad.²⁵

Kihnu metsades on mänd valitsevaks puuliigiks, kuid kõrge palgimets puudub. Tuulte mõjul on puud madalad ja laia võraga. Metsas on levinud põõsaks kadakas. Kihnut iseloomustab küttematerjali vähesus. Puid ehituseks ja põletamiseks tuli tuua mandrilt. Kihnu saare kirde- ja edelarannikul esinevad suured liivanurmed ja tuiskliivaalad.²⁶ Maapinna liivarohkuse üle on kaevatud juba Rootsi ajast alates, samuti heinamaa ja metsa vähesuse üle.²⁷

²¹ Pärnumaa, 1. kd, lk 206.

²² Pärnumaa: maadeteaduslik, tulunduslik ja ajalooline kirjeldus, lk 564.

²³ Pärnumaa, 1. kd, lk 19, 120.

²⁴ Pärnumaa: maadeteaduslik, tulunduslik ja ajalooline kirjeldus, lk 566–567.

²⁵ Samas, lk 569.

²⁶ Samas, lk 573.

²⁷ L. Leesment. Kihnu ajalugu, lk 8.

Kihnu maastikule on iseloomulik, et keskosas on kõrgem männimetsane seljak, saare äärealadel esinevad kas madalad rannaniidud ja karjamaad, mille keskel asuvad tihedate ja puuderikastena sumb- ja tänavkülad, või asustamata soo- ja rabatasandikud. Viimaseid piiravad mere poolt järsud liivased luiteseljastikud ja nende ees lahtise tuiskliivaga väljad.²⁸ Mets oli Kihnus olnud enne 1865. aasta tuletorni ehitamist orienteerumismärgiks laevadele ja kaitseks põldudele, et liiv neid täis ei tuiskaks. Kui näiteks Muhus on tegemist väga kiviste aladega, millest annavad märku kiviaiad, siis Kihnu saarel kive polnud.

Kihnu asub mandrist 25 kilomeetri kaugusel. Ümbritseva mere tõttu on saare elanikele olnud põllunduse ja karjanduse kõrval põhiliseks sissetulekuallikaks kalandus.²⁹ Lisaks tegeldi hülgepüügiga.³⁰ Hülgepüügi tõttu saarelt eemalviibimine mõjutas isegi vallavõimude tööaegu.³¹ Oluline osa oli ka merendusel.³² Kihnu surnuaeda maetud vaid mõni üksik üle 60-aastane meesterahvas, sest üldjuhul jäänud mehed merel kadunuks.³³ Ka Kihnu naised osanud tormisel merel paati juhtida. 1860. aastatest alates veeti Riiga ja Pärnusse teede ja sadamate ehituse jaoks kive, mida koguti madalast rannaveest paatidega. Laevu ja paate ehitasid Kihnu mehed nii kohapeal kui mandril.³⁴ Põllutöö oli naiste pärusmaa. V. Kalits toob oma kandidaadi väitekirjas esile, et Kihnu elatusaladest ei kujunenud välja üht põhilist majandusharu, vaid olenevalt üldisest turuolukorrast otsisid kihnlased tulutoovamat tegevusala.³⁵ 1913. aastal Põllutöölehe artiklis on nimetatud kõige olulisemaks sissetuleku allikaks meresõitu ning merel viibitud varakevadest hilissügiseni, püüdes kevadel kalu ja hülgeid, suvel veetakse kive erinevatesse linnadesse. Põlluharimist nägi artikli autor Aleksander Lilienblatt pigem kõrvalise tegevusena.³⁶

²⁸ Pärnumaa: maadeteaduslik, tulunduslik ja ajalooline kirjeldus, lk 574.

²⁹ Samas, lk 579.

³⁰ Pärnumaa: maadeteaduslik, tulunduslik ja ajalooline kirjeldus, lk 583.

³¹ EAA 929-1-213, l. 105, vallavanema abi Pärnumaa 1. kihelkonnakohtule 13.03.1889.

³² Pärnumaa: maadeteaduslik, tulunduslik ja ajalooline kirjeldus, lk 578.

³³ M. Mihkelson. Mõni sõna Kihnust. – Eesti Postimees 1882, nr 30, lk 2–3.

³⁴ T. Saar. Kihnu raamat, lk 88; V. Kalits. Kihnu elatusalad, lk 116–117.

³⁵ V. Kalits. Kihnu elatusalad, lk 229.

³⁶ A. Lilienblatt. Mõnda saarte elanikkude põllumajandusest. – Põllutööleht 1913, nr 34, lk 270.

Kõige rohkem ühisjooni oli Kihnul Lääne-Eesti ja saartega, põllumajanduses eriti Kihnule lähimate alade – Tõstamaa ja Audru rannaladega. Siiski moodustasid kalastus ja merendus suurema osa elatusest nagu rannikualadele kombeks.³⁷ Kihnlased viinud müügiks kartuleid, räimi, hülgerasva ja käsitööd.³⁸ Samuti vahetati räimi vilja vastu, nael naela vastu. Tsaariajal viidi hülgerasv ja -nahad Riiga ning nende eest saadud 5 kopikat nael.³⁹

Ajalehtedes on Kihnut mainitud enim seoses vööramaa laevade randumise, laevaõnnetuse või meremeeste uppumisega.⁴⁰ Uppunud kraami väljatoomise eest sai päästetasu. Kohalike purjelaevad olid 3–4 mehe peale ühised.⁴¹ 1870. aastal võeti Kihnu lähistel kinni salakaubavedajate laev, kokku üheksa meest nii Kihnust kui mandrilt, kes olid äsja selle laeva ostnud, kuid nüüd jäid sellest ilma ning pidid lisaks trahvi maksma.⁴²

Pärimuse järgi käidi saare igast külast mandrile loomi karjatama ja põllutöödele abiks. Meestest käisid maja-, katuse- ja laevaehitajad, kuid samas on väidetud ka, et mehed olid hoopis rohkem merel ning mandril töötasid pigem naised ja tüdrukud. Põhiliselt mindud Audrusse, Selistesse, Tõstamaale ja Pärnu ümbrusse. Töölkäijad olnud enamikus noored naised, kellel Kihnus maad ei olnud harida. Kihnlased on teeninud lisa ka kartulite „*kiskmisega*“. Endal pandi varem kartul maha ja võeti ka üles, et mandril tööl käia.⁴³ Mandrilt käidi teenijaid otsimas, nii „*suilisi*“ kui „*aastalisi*“ ning 1869. aasta valla dokumentatsioonis on kirjas, et Kihnu naised on suilised mandril.⁴⁴ Elumajad olid kihnlastel vanad ja tihti halvas seisukorras.⁴⁵

³⁷ V. Kalits. Kihnu elatusalad, lk 229.

³⁸ M. Mihkelson. Mõni sõna Kihnust. – Eesti Postimees 1882, nr 30, lk 2–3.

³⁹ ERM KV 76, lk 91.

⁴⁰ Inland 1842, nr 26, lk 228; Perno Postimees 1864, nr 36, lk 287; Eesti Postimees 1866, nr 22, lk 174; Perno Postimees 1875, nr 40, lk 315. Samuti kõikvõimalikest muudest õnnetustest (uppumised, tulekahjud jne): Perno Postimees 1870, nr 27, lk 212; Perno Postimees 1873, nr 50, lk 409.

⁴¹ A. Lilienblatt. Mõnda saarte elanikkude põllumajandusest. – Põllutööleht 1913, nr 34, lk 270.

⁴² Perno Postimees 1870, nr 47, lk 371.

⁴³ ERM KV 76, lk 91.

⁴⁴ EAA 929-1-195, l. 42–43.

⁴⁵ A. Lilienblatt. Mõnda saarte elanikkude põllumajandusest. – Põllutööleht 1913, nr 34, lk 270.

1882. aastal Kihnust pikemalt kirjutanud M. Mihkelson iseloomustab saart järgmiselt:⁴⁶ „Rahvas on üleüldse väga madala vaimu järje pääl, sest koolid on vaesed ja selle vastu palju kõrtsisid.” Nimelt polevat tütarlapsed kirjutamist enne 1880ndaid õppinud ja lugemisoskuski olevat puudulik olnud. Võrreldes Ruhnuga olevat kihnlane väitnud M. Mihkelsonile, et Ruhnus oli maad ja metsa rohkem ning inimesi vähem, mistõttu elatustase oli Kihnus kehvem. Ilmekalt näitab kihnlaste omavahelist läbikäimist kirjeldus sellest, kuidas ühelt kihnlaselt olid varastatud talvel kartulid ära. Ta teadis, kes oli varastanud, kaebas kohtusse, kust ei saanud õigust. Seejärel kaebas kihelkonnakohtusse, kust sai õiguse, kuid tagasi saarele tulles pandi ta linna kohtusse kaebamise eest saare „torni“ kinni. Eraldi on rõhutatud hariduse madalat taset ja kihnlaste kõrtsis käimist ning seda on 1886. aastal kajastatud veel kahes ajalehes.⁴⁷

Kihnu eraldatusest, omaette hoidmisest, tõendite ja tunnistajate leidmise raskustest räägib kõnekalt seik, kui Pärnu praost uuris kohalikest 1861. aastal, miks pole kirikumaade ümber kohati tara. Kihnu mõisa rentniku väitel olevat eelmine preester müünud 30 sülda aiakive kiriku ehituse jaoks, kuid praost ei leidnud mitte ühtki usaldusväärset tunnistajat antud küsimuses.⁴⁸

Kihelkonnakohtu toimikutest nähtub, et 1860. aastate lõpul oli kihnlastel raskusi vallaametite täitmisega: vallakirjutaja oli purjus, mispeale sellesse ametisse sai pikaks ajaks kohalik mõisarentnik, magasiraamatut peeti lohakalt.⁴⁹ 1870. aastate alul vallakohtu eesistujaks olnud Jakob Allas jäi vahele soola salakaubaveoga.⁵⁰

1890. aastal kirjutab J. A. Veltmann kihnlaste riietusest, hülge- ja kalapüügist ning lisab, et kuigi on tegemist kroonuvallaga ja rendihinnad on odavamad, on kihnlaste majanduslik seis ja vaimuelu teistest taga. Seda põhjendab ta vanadest kommetest visalt

⁴⁶ M. Mihkelson. Mõni sõna Kihnust. – Eesti Postimees 1882, nr 30, lk 2–3.

⁴⁷ Olevik 1886, nr 7, lk 2; Sakala 1886, nr 5, lk 1.

⁴⁸ EAA 1655-2-1057, l. 38–39p, Pärnu praost Riia peapiiskopile 24.05.1861.

⁴⁹ EAA 929-1-502.

⁵⁰ EAA 929-1-195, l. 97, Pärnumaa 1. kihelkonnakohtu žurnaal 3.02.1872.

kinni pidamisega.⁵¹ Teine samal aastal ilmunud Kihnu saart tutvustav artikkel iseloomustab seda kui üksikut ja teistest lahus olevat, mille elanikest ei teadvat “suuremaalased” eriti midagi.⁵² See näitab kuivõrd eraldi asus saar ülejäänud Eestist.

1.2 Asustuse arengu peajooni

Kihnu saart on teadaolevalt esmakordselt mainitud 1386. aastal (Kyne) ning selle asustust 1518. aastal, mil loetakse saarel juba viis küla – Lemsi, Sääre, Rootsi, Lina ja Metsaküla. Neist Metsaküla kaob juba 1601. aastaks. Lemsiküla nimetus on keeleliselt muutunud aja jooksul: Leppiste (1518) – Lembti (1601) – Lembiste, Lemste (1624) – Lembse, Lemse (1638) – Lembusse (1684) – Lemse (1758) – Lemsi (praegu).⁵³ Kihnu mõisa jagamisel 1887. aastal moodustus mõisa keskuse maadest juurde Mõisaküla. Peale 25-aastast, hiljem 15-aastast sõjaväeteenistust naasnud soldatitele ning Vene-Türgi sõjast 1877.–1878. aastal osa võtnud kihnlastele eraldati riigimaast väike maatükk, nn. soldatikoht (algul 17 väikekohta). Ajapikku kogunes neid nii palju, et moodustus saare keskel uus küla – Turuküla. See oli kehvikute küla, mille nimetus tulenes sealsamas asunud Turu talust. 1887. aastaks, mil lisandus mõisamaade jagamise tulemusena Mõisaküla, oli saarel kokku kuus küla. Mõisaküla ja Turuküla paiknesid erinevalt ülejäänud neljast külast rannast eemal saare keskosas.⁵⁴

13. sajandil Saare-Lääne piiskopkonda, hiljem Pärnu staarostkonda ning seejärel Pärnu linnale kuulunud Kihnu saar kingiti 1627. aastal ühes terve Pärnu krahvkonnaga ooberst Frans Bernhard krahv von Thurnile, kelle surma järel 1628. aastal jäi saar tema pojale Henrikule. Pärast tema surma kuulus saar tema lesele Johanna-Margaretale. Kui viimane 1661. aastal suri, sai Kihnu kui Pärnu krahvkonna osa Rootsi riigimehele Magnus Gabriel De la Gardiele vastutasuks temalt võetud Kuressaare eest. Seoses

⁵¹ Kihnulastest. – Linda 1890, nr 8, lk 330–331.

⁵² Kihnu saar. – Postimees 1890, nr 79, lk 1.

⁵³ L. Leesment. Kihnu ajalugu, lk 3.

⁵⁴ Samas, lk 4.

mõisate reduktsiooniga 1680. aastal tekkis Kihnu saare loodeossa väike riigimõis, mis kuulus rentnik leitnant Karl Friedrich Lilienfeldile.⁵⁵ Selle kohta, kas mõis tekkis tühjale kohale või milliste maade arvelt, puudub L. Leesmendil artiklites lähem teave.

Kui Liivimaa läks Venemaa koosseisu, oli Kihnu mõis lühikest aega 1716.–1722. aastatel renditud kapten Fromhold Bergile, seejärel liikus tagasi Lilienfeldide kasutusse, 1777. aastal pidas seda major Magnus von Lilienfeld. 1795. aastal oli Kihnu mõisa rentnikuks kapten Johann von Fehmers, kes suri 1803. aastal ning alates sellest ajast oli mõisa tegelikuks pidajaks tema lesk, kuid juriidiliselt esinesid mõisa rentnikena 1804. aastal major von Dellwig ja 1811. aastal lesknaine Ivanov. Arvatavasti mõis, kas doneeriti või anti rendile. 1823. aastast peale märgitakse Kihnu kirikuraamatus rentnikuks Johann Friedrich Graebnerit (srn 1861), kuid veel 1851.–1856. aastal oli kroonumõisa ametlikuks rentnikuks kolleegiumisekretär Andreas Christoph Schiele ning pärast seda kuni Kihnu mõisa jagamiseni 1887. aastal esmalt J. F. Graebner ja seejärel tema poeg Ludwig.⁵⁶ 1840. aastatest renditi mõis välja enampakkumise korras ja seepärast ilmuvad rentnike sekka kodaniku- ja ka talupojaseisusest isikud. 1844.–1856. aastal oli mõis Martin Strahlbergi käes 1311 rubla eest,⁵⁷ 1856.–1880. aastal Johann Friedrich Graebner (srn 1861) Graebneril 92,65 rubla eest aastas,⁵⁸ mis oli vähem kui mandril ühe korraliku talu aastane rent. Rendihinna enam kui kümnekordne langus tulenes talude eraldamisest mõisast.

Kroonumõisaid himustasid ka eesti soost külatõusikud. Kihnu mõisa üheks rentnikuks olnud Mart(in) Strahlberg oli ärkamisaja tegelase Adam Petersoni onu. Ta oli pärit Viiratsi vallast Viljandimaal. Hiljemini läks Mart Peterburi, kus võttis naiseks oma meistri, rikka rätsepa Strahlbergi ainsa tütre ning nõnda pärides äia varanduse, sai üsna jõukaks meheks. Ta oli Pärnu esimene Eesti soost suurkaupmees ning ühtlasi vahetas ta

⁵⁵ L. Leesment. Kihnu ajalugu, lk 6. Kihnu kroonumõisa esimese rentnikuga, leitnant Karl Friedrich Lilienfeld'iga, seotud kohtuprotsessidest 17. sajandil on kirjutanud Leo Leesment. Kihnu võimukandjate protsessid Rootsi aja lõpust. – Ajalooline Ajakiri 1931, nr 1, lk 49.

⁵⁶ Samas, lk 8. Graebner oli Pärnu kaupmees, kes hiljemalt 1823. aastal asus elama Kihnule, kus on sündinud ka tema lapsed.

⁵⁷ EAA 2419-1-145.

⁵⁸ LVVA 183-20-109, l. 5-20p; LVVA 183-21-44, l. 46–53.

oma isa „Zwiebelbergi” äia perekonnanime „Strahlbergi” vastu. Pärast rätsepaametist loobumist ja kodumaale asumist elas ta Pärnus, kus tal olid suured aurusaeveskid ja kauplused. Peale Kihnu oli ta veel mitmete kroonumõisate, nagu Võlla, Änge-Uduvere ja Laiksaare rentnik ning mitmete laevade omanik. Talle kuulus ka Väike-Kongota rüütlimõis Tartumaal.⁵⁹

Erinevalt eramõisatest ei jäänud Liivimaa Eesti osa kroonumõisates põllumajanduslikult kasutatava maa hulk talupoegade käes peaaegu kusagil alla mõisa omale (erandiks oli pisike Piiskopimõis), kusjuures talumaa pindala ületas kohati mitu korda mõisamaa oma. Kihnul oli talumaa mõisamaast viis korda suurem.⁶⁰ 19. sajandi keskel oli Kihnu mõisa suurus 191,2 tiinu. Mõisa põllumaad olid 1844. aasta kirjeldusraamatu ja kaardi põhjal kolmes tükis ja heinamaad seitsmes tükis, 1854. aasta kirjeldusraamatus on heinamaatükke järel kolm, sest ülejäänud heinamaatükid kuulusid nüüd õigeusu kirikule.⁶¹

1804. aastal oli saarel kokku 37 talu: Sääre külas 15, Lemsis 6, Rootsikülas 8 ja Linakülas 8. Üksikute talude suurus on teadmata, sest maad olid sel ajal mõõtmata. Talumaa üldsuurusena on märgitud 6 1/2 adramaad. Hingerevisjonide kohaselt oli Kihnus 1811. aastal 45 talu, 1850. ja 1858. aastal 47 talu.⁶² Sajandi keskpaigaks kujunesid külade maad lõplikult välja.⁶³ Koos talude arvuga kasvas ka elanike arv. 1804. aastal oli saarel 224 töövõimelist inimest, 1818. aastal 241 meest ja 288 naist, 1850. aastal 653 hinge (293 meeshinge 60 talus ja 15 asunduskohta) ning 1858. aastal 305 meest ja 375 naist.⁶⁴ 1888. aastal oli vallas 889 elanikku, sh 107 soldatit ja nende pereliiget.⁶⁵

1844. aastal oli Kihnus neljal külal kokku 285 taalrit talumaad, 1855. aastal oli

⁵⁹ Lembit Kulbin. Adam Petersoni kui juhtiva rahvuslase kujunemine. – Eesti Kirjandus 1936, nr 8, <http://www.kirjandusarhiiv.net/?p=161> (06.5.2014).

⁶⁰ K. Lust. Pärisorjast päriskohaomanikuks, lk 80.

⁶¹ EAA 2072-3-61cc; EAA 2072-3-28b.

⁶² EAA 1865-3-277/8; EAA 1865-3-278/2; EAA.1865-3-279/2.

⁶³ ERM KV 138, lk 175.

⁶⁴ L. Leesment. Kihnu ajalugu, lk 6.

⁶⁵ EAA 929-1-213, l. 6.

kogusumma 311 taalrit ning ainult Sääre külas oli maad endiselt sama palju. 1873. a kinnitatud mõisa reguleerimisprojekti järgi oli 1854. aastal Kihnus talumaad 1072,28 ja 1874. aastal 1073,43 tiinu, mis näitab, et talumaa ning talurahva maakasutus ei laienenud. Aia- ja põllumaad oli talurahva kasutuses 1854. ja 1874. aastal samuti pea samapalju (vastavalt 240,82 ja 241,24 tiinu).⁶⁶ Kuna elanike ja majapidamiste arv samal ajal suurenes, siis ühe majapidamise kohta kasutatav maahulk tegelikkuses kahanes.

ERMis hoiul olevas pärimuses märgitakse, et pole teada, mis ajast pärineb põldude jaotus nöörimaadeks (1804. aastal olid maad mõõtmata, vallakohtu 1853. aasta 6. oktoobri protokollis mainitakse, et maid on jagatud 16 aasta eest ehk 1836. aastal). Külade ühisvaldusse jäeti karjamaad ja laiud. 1844. aasta kaardil olevad heinamaad on märgitud, kas ühe küla taludel ühistena või siis kuulusid kahele või enamale talule.⁶⁷ 1855. aasta kaardil seevastu on iga talu ümber konkreetse talu heinamaa ja kaugemal asuvad heinamaad, mis on siiludeks jagatud ühe küla talude vahel.⁶⁸ Võib oletada, et vaatamata eraldi märgistusele tehti siiski heina koos ja see jagati hiljem omavahel.

Looduslikud olud tingivad põllumaa hulga ja selle koondumise kitsamatele aladele, samuti põllumaa liigendatuse. Viimane omakorda mõjutab asulate suurust ja rühmitumist. Külaasustus oli levinud tavaliselt aladel, kus harimiskõlblik maa paiknes kontsentreeritult ja seda ümbritsesid metsad ja sood. Eesti saartel olid külad tugevamini seotud põllundusega, ning vaatamata kalapüügivõimalustele asetsesid külad põldude juures. Kihnu õued olid koondunud rannäärseteks ahel- ja tänavküladeks ning, nagu öeldud, hiljem kaheks mõisamaade jaotamisel tekkinud sisemaa külaks (Mõisaküla ja Turuküla).⁶⁹ Rannakülad asuvad kahe taimkatteala piiri peal: rannast kuni külani ulatub puisniit, lage rannaniit või liivanõmm, küla taga asuvad põllud, kohati ka mets. Iga õue taga on aia asemel puisniiduriba.⁷⁰

Esimesed väikekohad loodi teenistusest tagasipöördunud soldatitele, kes olevat

⁶⁶ EAA 536-2-213. 1 tiin oli võrdne 1,09 hektariga.

⁶⁷ EAA 2072-3-61cc.

⁶⁸ EAA 2072-3-28b.

⁶⁹ Pärnumaa: maadeteaduslik, tulunduslik ja ajalooline kirjeldus, lk 577.

⁷⁰ Samas, lk 578.

saabunud 1821. aastal. Väljateeninud soldatitele anti Kihnu mõisast väike maatükk (esialgu Tagametsast, hiljem Sauõndilt). Kihnust võeti vähe nekruteid, kolm meest aastas.⁷¹

Teiseks hakati kroonumõisate reguleerimise käigus eraldama vabadiku- ehk popsikohti. Vabadike hulka kuulusid nii need, kes vanuse pärast ei suutnud talutöid teha, käsitöolistena elatise teenijad kui ka mõisatöölise palgaga perekonda ülalpidajad. Nad üritasid ennast ja oma peret elatada mõisamaadel või talude ääremaadel asuvates hurtsikutes. Fragmentaarselt säilinud 1844. aasta kaardil võib popsikohti leida külade heinamaadel või nende läheduses.⁷² 1855. aasta väikekohtade maatükid Kihnu saare edelaosas mere ääres küla heinamaa ja karjamaa vahelisel kompaktsel alal küladest eraldi, kuid vabadike taluõuesid sinna märgitud pole.⁷³ Nagu Gea Troska välja toob, püüti maakorraldustööde käigus seni küla põllumaade vahel või heinamaadel asunud vabadikukohti viia külaserva.⁷⁴ Kihnu puhul sellist tendentsi 1871. aasta kaardi põhjal märgata ei ole, vaid 1844. aastal olemas olnud popsikohad jäävad samadesse kohtadesse.⁷⁵

Kolmandaks väikekohtade tekke põhjuseks oli mõisamaade jaotamine õigeusklikele. 1845.–1848. aastatel toimus ulatuslik usuvahetusliikumine Liivimaal, mille üheks eripärasemaks ilminguks oli Kihnu saare peaaegu kõigi elanike õigeusku siirdumine. 1846–1847 vahetas usku peaaegu kogu Kihnu 700-liikmeline kogudus eesotsas köstriga; eri andmetel jäi umbes 20 või 40 liiget luterlaseks. Kihnu õigeusu kirikukroonika andmeil jäi luterlaseks vaid 84-aastane Taaniel Aav, kes oli sõjaväeteenistuses kuulumise kaotanud ja ei saanud õigeusu õpetust kuulda. Suulise traditsiooni järgi olevat põhjuseks, et luteri usu Jumal teda kaitsnud kõigis sõdades.⁷⁶

Vene õigeusu koguduse asutamine 1848. aastal mõjutas oluliselt asustuspilti ka kiriku ja

⁷¹ ERM KV 138, lk 177.

⁷² EAA 2072-3-61cc.

⁷³ EAA 2072-3-28b;

⁷⁴ G. Troska. Eesti külad, lk 23.

⁷⁵ EAA 3724-2-936.

⁷⁶ L. Leesment. Jooni Kihnu kiriku ajaloost, lk 216.

koolide maavalduse loomise tõttu. Piirissaare, Mustvee ja Kihnu koguduse kirikuhoonete rajamine moodustas üldises kirikumaade eraldamise problemaatikas erandi, kuna nende koguduste kirikud ehitati ümber juba varem olemasolevatest kirikuhoonetest.⁷⁷ Kihnu luteri kirik anti õigeusu kogudusele üle 1849. aastal. 1861. aastal alustati luteri usu kiriku ümberehitusega ja Kihnu Püha Nikolai õigeusu kirik valmis 1862. aastal.⁷⁸ Seni peeti jumalateenistust kroonumõisa härrastemajas, kus 1848. aastal elas luteri usku rentnik Karl Graebner, Pärnu linna väikekodanik.⁷⁹ Haritavat maad oli kogudusel 38,6 tiinu.⁸⁰

Uued asutused (1856. a. kogudus, 1865. a. Kihnu tuletorn, 1863. a. õigeusu kihelkonnakool ja kõrts) kärpsid niigi väikese Kihnu mõisa maid.⁸¹ 1873. aastal anti Kihnu õigeusu kirikule mõisa rehi koos kõrvalehitistega ja 1886. aastal lisati keisri käsuga kirikule 34 tiinu maad, terve Sangösaar ja kaotatava kõrtsi maa koos hoonetega. Lisaks anti õigeusu koolile Kihnu kroonumõisa härrastemaja koos teiste hoonetega ja 26,88 tiinu maad. Seda maad pakuti kihnlastele enampakkumisel rendile, kuid keegi ei võtnud. Seejärel sai selle rendile väljastpoolt tulnud Andres Vestmann, makstes 75 rubla aastas ja kindlustusmaksu hoonetelt. Kihnu õigeusu kirikukool alustas tegevust 1863. aastal ja tütarlaste abikool tegutses piirivalve kordonis alates 1876. aastast.⁸² 1887. aastal jagati mõis erusoldatite, mõisateenijate ja kirikukooli vahel.⁸³ Endist mõisakõrtsi soovis vald vaestemajaks, kuid riigivarade valitsuse otsusel jäi see õigeusu kiriku teenija kasutada.⁸⁴

1873. aasta reguleerimisprojekti põhjal kuulus Kihnu mõisale 22 hoonet ja tagasihoidlikul hulgal maad, mistõttu nende ülalpidamine oli kulukas.⁸⁵ Riik seisis hea hoonete ehituse eest ning soetas mõisale osa loomi ja viljaseemet, kuid rentnik pidi selle

⁷⁷ U. Klaas. Õigeusu kirik Lõuna-Eestis 1848–1917, lk 62.

⁷⁸ Pärnumaa: maadeteaduslik, tulunduslik ja ajalooline kirjeldus, lk 592; L. Leesment. Jooni Kihnu kiriku ajaloost, lk 219.

⁷⁹ L. Leesment. Jooni Kihnu kiriku ajaloost, lk 216.

⁸⁰ U. Klaas. Õigeusu kirik Lõuna-Eestis 1848–1917, lk 160.

⁸¹ ERM KV 138. Lk 178.

⁸² L. Leesment. Jooni Kihnu kiriku ajaloost, lk 220.

⁸³ EAA 536-2-213, 7p.

⁸⁴ EAA 929-1-213, l. 46, Balti Riigivarade Valitsus Pärnumaa 1. kihelkonnakohtule, 1888.

⁸⁵ EAA 536-2-213, l. 6.

tagantjärele kinni maksma. Kui mujal Liivimaal kaotati riigimõisaid sotsiaal-poliitlistel põhjustel, siis Kihnus oli see ilmselt loomulik protsess, sest nii vähese maaga ja paljude hoonete tõttu suurte ülalpidamiskuludega majapidamine ei olnud majanduslikult tasuv.

1840. aastatel kehtinud seaduste järgi pidi õigeusu kogudus saama 33 tiinu maad kroonumõisast. Liivimaa kroonupalat lubas revisjonihingede vähese arvu põhjal aga anda 12 tiinu, millega Liivimaa Vaimulik Valitsus rahul polnud. 1850. aastal tegi Vaimulik Valitsus ettepaneku anda Kihnu kirikule ja kogudusele 8tiinune köstrimaa ning ülejäänud maksata rahas kuni riigimõisa rentniku lepingu lõpuni 1856. aastal. Kroonupalat aga väitis, et tal pole nendeks tegevusteks õigust ja asi anti lahendamiseks Balti kindralkubernerile, kes saatis asja otsustamiseks riigivarade ministeeriumile. Loodeti jõuda kokkuleppele rentnik M. Strahlbergiga, kes loobuks osast maast, kuid viimane ei nõustunud sellega enne lepingu lõppemist. 1854. aastal mõõtsid maamõõtjad maa-ala õigeusu kirikule mõisast välja ja 4. septembril 1856 anti see õigeusu kirikule üle.⁸⁶

Kirikule eraldatud maad nõudsid kasutamist ja see viis preestrid, kes Kihnul vahetusid erakordselt tihti,⁸⁷ kokkupuutesse ja ka konflikti mõisarentnikuga. Et Kihnus olid esiplaanil kogukondlikud suhted, üritas kirik tülisid administratiivsel ja kohtu tasandil vältida ning lahendada need omavahel. Selline hoiak tuleb ilmsiks õigeusu kirikuameti kirjavahetusest konsistooriumiga kirikumaade rendi asjus. 1857. aastal palus Kihnu preester kiriku juhtkonnalt luba anda kirikule eraldatud maad rendile mõisarentnik J. F. Graebnerile, sest neil köstriga ei olnud võimalusi ega oskusi maad harida. Leping sõlmitigi 12 aastaks tingimusel, et J. F. Graebner hoolitseb maa eest ning annab kirikule aastas kaheksa setverti rukist, neli setverti otri ja kolm setverti kaeru. Samuti lubas rentnik neil maadel pidada vaimulikul tasuta hobust ja lehma, köstril kaht lehma.⁸⁸ Kuid

⁸⁶ L. Leesment. Jooni Kihnu kiriku ajaloost, lk 218.

⁸⁷ Kihnu õigeusu preestrid ja nende ametiajad: Pjotr Beztsennõi 1848–1853, Aleksandr Gorski oktoober–detsember 1855, Pjotr Beztsennõi 1855–1859, Georg Lutso 1859–1860, Josif Nevdatšin veebruar–detsember 1860, Aleksandr Gorski 1860–1863, Vassili Hvoinski 1863–1867, Simeon Požarski 1868–1879, Vassili Ink 1879–1881, Nikolai Pokrovski 1881–1884, Viktor Bobkovski 1884–1886; U. Klaas. Õigeusu kirik Lõuna-Eestis 1848–1917, lk 161.

⁸⁸ EAA 1655-2-1057, l. 1–1p, Kihnu preester Riia peapiiskopile; rendileping.

juba 1859. aastal kaebas Kihnu vaimulik Riia peapiiskopile, et rentnik kiskus maade ümbert maha aiad, ei hoolitsenud maade eest ega andnud kirikuametile vähimatki, loomad jäid peaaegu söödata. Seoses sellega palus vaimulik maad tagastada kirikule. Seepeale soovis J. F. Graebner võtta endale kirikuameti maad naturaalsendi asemel raharendile, lubades maksta 50 rubla aastas renti, mida aga praost pidas liiga madalaks.⁸⁹ Tüli keerles ka heinaniitmise üle ning lõpuks otsustati leping mõisarentnikuga lõpetada, kuid seda ilmselt ikkagi ei toimunud. Riia vaimulik konsistoorium soovis kohtuvaidlust vältida ja leppida Graebneriga isekeskis kokku. Kirikujuhtide eesmärgiks oli sundida Graebneri taastama tarad, millest võetud materjaliga oli ta ümbritsenud oma põllud ning seejärel rentida põld talupoegadele. 1860. aastal hakkas heinamaad niitma kirik, palgates ise töölised.⁹⁰

Köstrimaa pidi Balti kindralkuberner 25. juuli 1850. aasta otsusega jääma köstri kasutusse seni, kuni saarel elab veel luterlasi. Kui 1855. aastal hakkasid kihnlased riigile raharenti maksuma, keeldusid nad 7-tiinulise luteri usu köstrimaa rendi maksmisest, mida põhjendati sellega, et nad on õigeusklikud. Luteri usu köster aga leidis, et maa on tasuks palga asemel ja luteri usu kogudus ei jaksa renti maksta, kuna koguduses on vaid 14 hinge. Lõpuks otsustas riigivarade ministeerium 1862. aastal luteri usu köstrimaa maksuvabaks jätta, sest antud maatükk on juba kaks sajandit tasuta köstri käes olnud.⁹¹ 1868. aastal ehitati palvemaja, sinnani peeti jumalateenistust ühetoalises majas, mis oli köstri-koolmeistri eluruumiks ja koolitoaks. 1869. aastal pühitseti köstri uus maja, mille ehituse jaoks anti kroonumetsast 200 palki ja lisaks annetustele kingiti luteri usu abikassast 500 rubla. Siiski jäi sellest väheks ning võeti veel lisaks laenu, sest ehitamine ja palkide toimetamine saarele oli kulukas.⁹² 1872. aastal oli Kihnus veel ainult viis luteriusklikku talupoega ja lisaks kroonumõisa rentnik perekonnaga, piirivalvurid, kokku 24 inimest. Samal aastal teatas Liivimaa rüütelkonna maanõunike kolleegium riigivarade ministeeriumile, et Kihnus elavat alaliselt üle 20 ja ajutiselt veel 16 saarelt eemal viibivat luteriusku talupoega ning tuletornis olevad sõdurid. Enne seda oli

⁸⁹ EAA 1655-2-1057, l. 6–6p, Kihnu vaimulik Riia peapiiskopile 3.07.1859; l. 14–14p, Graebner peapiiskopile 18.06.1859.

⁹⁰ EAA 1655-2-1057, l. 35–36p, Pärnu praost konsistooriumile 2.08.1860.

⁹¹ L. Leesment. Jooni Kihnu kiriku ajaloost, lk 219.

⁹² Perno Postimees 1869, nr 12, lk 91.

riigivarade ministeerium soovinud anda luteriusklike inimeste vähesuse tõttu köstrimaa õigeusu koolile. Kihnu vallavalitsus teatas aga, et saarel elab 6 luteriusklikku kihnlast ja 24 valla liiget, kes viibivad väljaspool Kihnut ning 12 inimest, kes elavad Kihnus, kuid pole valla liikmed. Seega oli luteri usu kogudusel kokku ikka veel 30 liiget.⁹³

Nii 1844. aasta kui ka 1855. aasta kaardil on märgitud saare keskosas Kihnu kõrts. Samuti on mõlemal kaardil olemas mõisa hoonete läheduses tuulikud. 1871. aasta kaardil esineb vaid üks tuulik ja endiselt oli olemas kõrts. Lisandunud on saare lõunatipus asuv majakas, millele kuulub kolme küla (Lemsi, Rootsiküla ja Linaküla) heinamaade läheduses paiknev põllutükk.⁹⁴

⁹³ L. Leesment. Jooni Kihnu kiriku ajaloost, lk 216.

⁹⁴ EAA 3724-4-936; EAA 2072-3-28b; EAA 2072-3-61cc.

2. MAAKASUTUSE SEADUSANDLUS 19. SAJANDIL

Kroonutalupoegade õiguslik ja majanduslik positsioon oli võrreldes eramõisate talupoegadega kindlustatum. Varasemad käsitletused on rõhunud kohalike talurahvaseaduste tähtsust talurahva emantsipatsioonis, kuid samal ajal oli väga oluline roll ka tsaarivalitsuse seadusandlusel, mis kaitses kroonutalupoegade õigusi ja andis talupoegadele teorendi asemel võimaluse maksta raharenti palju varem kui eramõisates.

Kroonumõisates jäid ka vabastamise järel kehtima vakuraamatud, kus talurentnike kohustused mõisa ees olid viidud vastavusse maa kvaliteediga ning mõisarentnikud ei tohtinud nõuda suuremaid koormisi kui vakuraamatus kirjas. Vakuraamatute normid jäid jõusse kuni raharendile üleminekuni. Rendi määr, samuti kui hiljem maa väljaostumaksude suurus, olid normeeritud. Eramõisates seevastu sõltusid talupoegade kohustused mõisa suhtes ja rent ning väljaostumaksud mõisniku suvast ja seepärast nõudsid nad võimudelt alata „kroonu seaduse alla viimist“.

1838. aastal läks kroonumõisate valitsemine rahandusministeeriumi haldusalast üle riigivarade ministeeriumi alluvusse ja algasid nn Kisseljovi reformid kroonutalupoegade olukorra parandamiseks, sest 1816.–1819. aasta pärisorjusest vabastamise seadused ei olnud oluliselt muutnud seniseid talupoegade ja mõisnike vahelisi suhteid. Pavel Kisseljovi agraarreformid puudutasid kolme omavahel tihedalt seotud aspekti. Esiteks, maade reguleerimine uutel alustel võrreldes varasemate, Rootsi-aegsete katastriprintsipidega ning mõõtmis- ja hindamistulemused olid omakorda eelduseks raharendile üleminekuks. Teine suurem probleem, millega valitsus tegeles, oli maapuudus, kuna popsid ja maatud moodustasid enam kui pool Balti provintside talurahvast 19. sajandi keskpaigas. Popsidele anti õigus oma haritavale maale, mis kaitses neid väljatõstmise eest. Kolmandaks hakati kroonumõisates juurutama raharenti, mille maksmine otse riigile kasvatas oluliselt ka kroonukassa sissetulekuid.⁹⁵

⁹⁵ Kersti Lust. Kiselev's reforms of state peasants: the Baltic Perspective. – Journal of Baltic Studies 2008 (39), nr 1, lk 62–63.

Maade mõõdistamise ja kaardistamisega tegelenud institutsioonide töö tulemusena valmisid kaardikirjeldusraamatud, mis on käesoleva töö üheks põhiallikaks. Liivimaa 1804. aasta talurahvaseadus nõudis talupoegade koormise määramist vastavalt talumaa suurusele, mistõttu uue süsteemi teostamiseks oli vaja mõõta ja kaardistada kõikide Liivimaa mõisate maad.⁹⁶ Selle töö juhtimiseks loodi 1809. aastal Valgas Liivimaa Maamõõdu- ja Revisjonikomisjon, mis pidi vastavalt 1819. aasta talurahvaseadusele lõpetama 1823. aastaks mõisate mõõdistamised ja kaardistamised. Kuna eramõisates suudeti ülesanne täita, kroonumõisates aga mitte, siis asutati 1823. aastal Liivimaa Kroonumõisate Maamõõdu- ja Revisjonikomisjon (edaspidi Kroonumõisate Komisjon).⁹⁷ Pikale veninud kaardistustööde põhjusteks olid nii mõisate piiriküsimused kui ka maamõõtjate puudus. Erinevalt teistest mõisatest ei tekitanud probleeme Kihnu kroonumõisa piiride kindlaks määramine, sest Kihnu on merega ümbritsetud.

Kui Eesti- ja Kuramaal ning Saaremaal hakkas 1845. aastast kehtima uus reguleerimisseadus ja -instruktsioon, siis Liivimaa mandriosa kroonuvaldustes käis reguleerimine alates 1804. aastast juhindudes sama aasta talurahvaseadusest, 1809. aasta täiendusparagrahvidest ja neile lisatud spetsiaalsest instruktsioonist.⁹⁸ 1854. aastaks töötati välja uus reguleerimisseadus, mis oli mõeldud kõigile Balti kubermangudele. Kroonumõisate Komisjon likvideeriti 1854. aastal ning töö viis lõpule selleks loodud Kroonuvarade valitsuse reguleerimisosakond. Reguleerimisinstruktsioone töötati välja kolm, mis kinnitati vastavalt 1859., 1865., 1866. aastal. 1859. aastal tehti seadusemuudatus, millega kaotati asutatavate talude suuruse normid. 1865. aasta instruktsiooniga loodi Balti Kubermangude Kroonumõisate Reguleerimiskomisjon ja uute nõuete kohaselt tuli reguleerimine läbi viia nii varem reguleeritud kui ka reguleerimata mõisates.

Sajandi keskpaigas ja teisel poolel kehtestatud reguleerimisinstruktsioonid lähtusid olemasolevast maajaotusest ning uusi talusid sai planeerida vaid tagavaramaa

⁹⁶ A. Must. Eestlaste perekonnaloos allikad, lk 269.

⁹⁷ A. Must. Eestlaste perekonnaloos allikad, lk 270.

⁹⁸ Alljärgnev ülevaade tugineb K. Lust. Pärisorjast päriskohtomanikuks, lk 69-72.

olemasolul.⁹⁹ Talumaade kogusuurst võis vähendada kas lahusmaade ja küladevahelise üleribasuse kaotamiseks, maade söötijätmise korral või taluperemeeste endi soovil. Kõlvikute jaotus talude vahel jäi sõltuma taluperemeeste soovidest. 1866. aasta instruksioon lubas taludevahelist maajaotust ümber korraldada ka siis, kui senise korra asendamist uu vastu pooldas ainult 2/3 peremeestest. 1866. aasta reguleerimisinstruksioonis sätestati klassifikatsioon, mille järgi jagati põllumaa kuude klassi, mis omakorda jagunesid kolme astmesse ning maade tulukust hinnati kõlvikute kaupa.¹⁰⁰

Vene keskvoim nägi ühe võimalusena maata talurahva olukorra leevendamiseks mõisamaade jagamist väikekohtadeks.¹⁰¹ Taludest hoopis pisemate kohtade rajamine mõisate maadel sai alguse pärast kroonumõisate valitsemise uue korra kehtestamist 12. juunil 1841. aastal, mis lubas mõisate tagavaramaid ära jagada maatutele talupoegadele. Tsaari ukaasiga 16. aprillist 1841. aastal oli antud korraldus soldatikohtade planeerimiseks. Soldatikohad anti erustunud lihtväelastele ja nende naistele tasuta eluaegseks kasutamiseks. 1854. aasta reguleerimisseaduse järgi tuli tagavaramaadest luua vabadikukohti ning 1859. aasta instruksiooni põhjal tuli vabadikele ja sulastele eraldada tagavaramaadest üks kuni kaks tiinu põllumaad koos heinamaaga, kusjuures kohtade arv pandi sõltuma mõisamajanduse vajadustest. 1866. aasta reguleerimisinstruksioon käskis leida võimalusi maatute maaga kindlustamiseks, ilma et seejuures kahjustataks taluperemeeste huve. Samas tuli varem loodud vabadikukohad säilitada senises suuruses. Kui maatahtjaid oli rohkem kui kohti, tuli eelistada veneusulisi. Veelgi selgesõnalisemalt nõudis õigusklike eelistamist ministrite komitee otsus 12. augustist 1866, millega anti riigivarade ministeeriumile õigus jaotada kroonumõisate maid õigusklikele maata talupoegadele ning kohustati hoolitsema õigeusu kiriku positsioonide tugevdamise eest, eraldades maad kirikute ehitamiseks, koolide ja vaimulike tarvis.

Reguleerimistöödega kaasnes enamasti raharendile üleminek, mis lükati käima 1841.

⁹⁹ K. Lust. Pärisorjast päriskohaomanikuks, lk 78–79.

¹⁰⁰ A. Must. Eestlaste perekonnaloos allikad, lk 292–293.

¹⁰¹ Alljärgnev ülevaade tugineb K. Lust. Pärisorjast päriskohaomanikuks, lk 103–107.

aasta kroonuvarade uue valitsemiskorralduse seadusega. Kuni selle ajani kehtis raharent mõisa ja talu vahel vastastikusel kokkuleppel, kuid vastavalt 1826. aasta Balti kindralkubeneri Filippo Paulucci patendi järgi ei tohtinud see ületada kolme hõberubla ühe taalri eest. 1841. aasta kroonuvarade uue valitsemiskorra seadus võimaldas talupojad viia üle raharendile, kui nad ise sellega nõustuvad ja kroonu sissetulekud seeläbi kasvavad.¹⁰² 1845. aasta instruksiooni kohaselt võisid talupojad raharendile üle minna pärast mõisaga rendilepingu lõppemist. 31. oktoobri 1846. aasta instruksioon sätestas, et pärast rendilepingu lõppemist on vajalik talupoegade nõusolek teorendi asendamiseks raharendiga.

Märgatavalt kiirenes raharendile üleminek 1850. aastate esimesel poolel, 1855. aastal oli raharendil olevaid kroonutalusid Tartu ja Viljandi-Pärnu ringkonnas 74,2%.¹⁰³ Kihnu oli üks viimaseid kroonumõisaid kogu Liivimaal, kus raharendile üle mindi: 1856. aastal läksid 47 talu üle raharendile. Talupojad maksid nende käes olnud 1034 tiinu pealt renti 874,87 rubla aastas, samal ajal kui mõisarentnik maksis oma käsutuses olnud 191,29 tiinu pealt riigile renti 142 rubla.¹⁰⁴

1870. aastatel välja jagatud reguleerimisaktidega (põlisrendiaktidega) kindlustati talupoegadele põlisrendi õigus ja nad võisid oma maid pärandada ning varem valla talupoegadega sõlmitud tähtajalised kollektiivsed rendilepingud asendati individuaalsetega.

Reguleerimistulemuste teatavaks tegemisel 1873. aastal kaebasid liialt kõrge rendimäära üle Kihnus ainult seitse talupoega. 1866. aastaga võrreldes jäi siin rendihinna tõus tagasihoidlikuks (16%). 1874. aastal põhjendasid Kihnu talupojad reguleerimisaktidest keeldumist talumaade kehvusega.¹⁰⁵ 1875. aastal saarele läkitatud Balti Riigivarade Valitsuse (BRV) eriülesannetega ametniku Krause 18. juuni 1875. aasta raportist BRVle selgub, et talupojad olid nõus maksma varasemast kõrgemat renti, kuid reguleerimisakte

¹⁰² K. Lust. Uuenev Saaremaa kroonuküla, lk 61.

¹⁰³ Samas, lk 63.

¹⁰⁴ LVVA 185-14-52, l. 8–21, andmed raharendile viidud kroonumõisate kohta 1.09.1857.

¹⁰⁵ K. Lust. Pärisorjast päriskohaomanikuks, lk 148.

ei olnud nad nõus vastu võtma, kuna talu maadel olevat palju maatamehi ja varasema reguleerimise käigus olevat taludelt võetud ära osa heina- ja karjamaad. Krause arvates olevat varem ühiskasutuses olnud maad vaid eraldatud jaosteks. Talupoegade põhinõudmine oli, et kogu mõisamaa, nagu ka õigeusukiriku kirikuameti maade jagamine talurahvale.¹⁰⁶

12. juuni 1886. aastal tehti seadusega kohustuslikuks talude väljaostmine ja see tähendas talupoegadele seniste rendihindade asendumist 37% võrra kõrgemate väljaostumaksudega, mida tuli tasuda regulaarsete maksetena kuni 44 aastat.¹⁰⁷ Kokku müüdi Kihnus 126 maaüksust, mille keskmiseks hinnaks oli 240 rubla ning ühe tiinu eest maksti keskmiselt 25 rubla. Müüdud koha keskmiseks suuruseks oli 8,7 tiinu, suurimad kohad olid 21-22 tiinu, väikseimad alla 1 tiinu.¹⁰⁸

Talude päriksostmisega said senistest talurentnikest maaomanikud. Saaremaal ja mujal saartel algas talude ost mandrist hiljem, seda nii tulenevalt viletsatest põllumaadest, väikekohtade arvukusest kui ka aegade jooksul väljakujunenud majanduslikust eripärast.¹⁰⁹ Talude väikesed põllud ja madalad saagid ei võimaldanud külas ka jõukamate talupoegade tekkimist, kes oleksid nõudnud olemasoleva maajaotussüsteemi kaotamist.

¹⁰⁶ EAA 553-1-68, l. 160.

¹⁰⁷ K. Lust. Uuenev Saaremaa kroonuküla, lk 81.

¹⁰⁸ Päriksostetud talude andmebaas www.ra.ee/vau. (16.05.2014)

¹⁰⁹ K. Lust. Uuenev Saaremaa kroonuküla, lk 84.

3. MAAKASUTUS

3.1 Kaardikirjeldusraamatud allikana

Kaardid annavad väga olulist informatsiooni põllumajandusliku maakasutuse kohta, kuid ilma kaardikirjeldusraamatuta on see teave poolik, sest kaardil leiduvad andmed on lahti seletatud kirjeldusraamatus. Neis on tabeli kujul esitatud külade ja talude kaupa lisateave kaardil märgitud kõlvikute kohta, nende pindalad, kvaliteedikraadid, omadused ja taalriväärtused. Maade kvaliteedikraade oli neli, millest 1. kraad tähistas kõige paremat maad ja 4. kraad kõige kehvemat maad. Kaart ja kaardikirjeldusraamat üheskoos kajastavad kõlvikuliikide ja nende kasutajate eripalgelisust ning seeläbi saab täpsemaid andmeid ja analüüsida sügavamalt. Põllumajanduslikus tootmises on maakasutusviisid ja ressursid üksteisest sõltuvuses, mistõttu tuli määrata talu erinevad viljelussüsteemid ja mulla viljakus ehk boniteet.¹¹⁰ Kroonumõisate kaardid on eramõisatega võrreldes põhjalikumad.

Põllumajanduslikud kõlvikud on kaardil märgitud tähtedega (sulgudes saksakeelsed vasted): *a* – aiamaa (*Garten*), *b* – põlispõld (*Brustaker*), *c* – võsamaa (*Buschland*), *d* – heinamaa (*Heuschlag*), *e* – karjamaa (*Weide*). 1844. aasta kirjeldusraamatus olid lisaks tavapärasele kõlvikutähistusele: *A* tähistas mõisamaid, *B* metsa, *Af* madalikke ja kõrgemaid kohti (*Niedrigungen und Anhöhen*), *g* koplit.¹¹¹ 1844. aasta kaardil ja kirjeldusraamatus märgib *f* karjamaad, mereäärseid ühiskasutuses olevaid liivaseid alasid *k* ning 1855. aasta kaardil olid nende alade kohta kasutuses vastavalt *e* ja *g*. Iga talu kõlvik on kaardil ära toodud selle talu numbri ja vastavat kõlvikuliiki tähistava tähega. Kirjeldusraamatu tabelis sisaldub talu number koos talu või peremehe nimega.

Kirjeldusraamatu kõige suuremas lahtris on kõlvikute kirjeldused, kus mainitakse kõlviku liik (põllumaa, aiamaa, võsamaa, heinamaa), selle rahvakeelne nimi,

¹¹⁰ Kalev Koppel. Maakasutuse uurimise meetodika Kasaritsa uurimisala (Rõuge kihelkond) 17.–19. sajandi külamaastike kujunemise näitel. Magistritöö. Tartu 2005, lk 27–28.

¹¹¹ LVVA 186-3-337 (pag-ta).

pinnasekihte ja -koostist ning kui mitmeks tükiks kõlvik jaotub. Seejärel on lahtrites märgitud kvaliteedikraad, pindala ning lõpuks maa väärtus taalrites ja krossides.

Talu taalriväärtuse määramisel võeti arvesse iga kõlvikuliigi pindala¹¹² ja kvaliteedikraadi. Ühe tündrimaa parima kvaliteediga põllumaa väärtuseks oli 1 Rootsi taaler (jagunes 90 krossiks ning üks kross 112 osaks), iga järgmine kraad oli 15 krossi võrra väiksem. Võsa- ja heinamaa väärtuse hindamisel tehti 1809. aastal muudatused, sest 1804. aasta taalriväärtuse arvestamisel oli neid kõlvikuid, vaatamata oma tulukusele, hinnatud liiga kõrgelt, mis tekitas talupoegade hulgas rahuolematust.¹¹³

Kaardikirjeldusraamatu põhjal koostati vakuraamat, mis jagunes kaheks osaks – kreditiiks ja deebetiks. Kredit saadi talu kasutuses olevate kõlvikute suuruse ja kvaliteedi alusel, deebet oli talu koormiste loend ning mõlemad osad pidid olema tasakaalus. Koormiste arvutamisel lähtuti talu majanduslikust kandevõimest. Deebetit ja kreditiit väljendati Rootsi taalrites ja krossides. Vakuraamatu krediti osa sisaldab kirjeldusraamatu kõige olulisemaid andmeid. Talu väärtus väljendus selle taalriväärtuses.

Tööde teostajatelt eeldati piisavaid teadmisi ja vajalikku varustust, lisaks kaasati kohalikke talupoegi maamõõtmis- ja kaardistamistöösse (seda kinnitab kaartidel ja kirjeldusraamatutes esinev mikrotoponüümika). Maamõõtjate tööd kontrollis pisteliselt Kroonumõisate Komisjon.¹¹⁴

Kihnu maakasutust 19. sajandi keskel ja teisel poolel kirjeldavad kaks kirjeldusraamatut ja kolm kaarti ning 1873. aasta reguleerimisprojekt koos reguleerimisaktidega.

Friedrich Gustavsoni koostatud 1844. aasta kirjeldusraamatu juurde kuulub kaart,¹¹⁵ millel dateeringut pole ja kuigi arhiivi infosüsteemis on hinnanguliselt antud aastaks

¹¹² 19. sajandil mõõdeti põllumaad kas tündrimaades või tündrites külvi järgi. Üks tündrimaa jagunes 35 kapamaaks. Ühe tündrimaa suuruseks oli 0,52 hektarit.

¹¹³ A. Must. Eestlaste perekonnaloo allikad, lk 289.

¹¹⁴ Samas, lk 297–298.

¹¹⁵ EAA 2072-3-61c.

1800, siis kaardil asuvate talude nimed ühtivad 1844. aasta kirjeldusraamatus toodutega. 1854. aastal koostatud kirjeldusraamatule vastab 1855. aastal kinnitatud kaart, koostajaks maamõõtja Friedrich Koljo.¹¹⁶ 1870.–1880. aastatel mõisamaa jagamist popsidele ja soldatikohtade rajamist kirjeldab kaart, mis on tehtud maamõõtja B. Eilandi poolt.¹¹⁷ Selle kohta on veel lisakas ülevaatliku kaardi koostanud V. Grünberg,¹¹⁸ mil õigeusu kooli lähedal asunud mõisamaa on jagatud popsikohtadeks nr I–LV ning varasematele mõisapõldudele on rajatud soldatikohad nr 1–24. 1873. aasta reguleerimisprojekti vahel asub kaart, millel on detailsemalt välja toodud uute soldatikohtade paigutus varem mõisale kuulunud heina- ja põllumaatükkidel.¹¹⁹

Reguleerimisprojekt ja kirjeldusraamatud annavad väärtuslikku infot ka kohanimede kohta, näiteks on reguleerimisprojekti ära toodud Kihnu nurmede nimetused: *Umba Nurm, Külla-Allone, Liiva-Allone, Kirriko-Taggone Nurm, Karrometza Aid, Uusaid, Kosso Aid Säärekülä*.¹²⁰ 1844. aasta kirjeldusraamatus on märgitud metsa toponüümid, nt *Wanna Kirriku Metz, Mömmina Metz, Pallo Nömmik*. Lisaks on kirjas, kui vana on mets, millises seisukorras see on ja milline on pinnas. Samuti on kirjeldatud pinnast iga kõlviku kohta, millest enamiku puhul on mainitud liivasust.¹²¹

3.2 Kihnu maakasutus 19. sajandi keskpaigas kaartide ja kaardikirjeldusraamatute põhjal

Kihnu elanike arvu ja sotsiaalse koosseisu kohta 19. sajandil on arhiiviallikad õige väheütlevad. Kihnu valla perekonnakirju ja rulliraamatuid ei saa kasutada talu elanike sotsiaalse koosseisu välja selgitamiseks, sest viimastes jätkati sisuliselt revisjonilehtede täitmist, rulliraamatutest ja nimejuhatajatest selguvad vaid perekonnad, aga mitte see,

¹¹⁶ EAA 2072-3-28b.

¹¹⁷ EAA 3724-4-936.

¹¹⁸ EAA 3724-4-933.

¹¹⁹ EAA 536-2-213.

¹²⁰ EAA 536-2-213, l. 144.

¹²¹ LVVA 186-3-337 (pag-ta).

kus talus nad elasid ja, kas nad olid maaga või maatud, sest lahtrid sotsiaalse kuuluvuse kohta on täitmata. Liivimaa valdade rulliraamatuid sirvides selgub, et see on erandlik. Põhjuseks oli arvatavasti, et kihnlased elasid patriarhaalsetes suurperedes, teadsid üksteist ning seepärast lahtreid ei täidetud, oluline oli vaid maksustavate ühikute (hingede) arv. Ilmselt jäi perifeerne saar võimude vaateväljast kõrvale ega vaevunud nõudma korrektset dokumenteerimist. Ümberkirjutuslehtede järgi on olnud Kihnu elanikkond väga kompaktne ja väheliikuv: ei rännatud sisse ega välja (s.o ei muudetud alalist elukohta). 1858.–1868. aastal lahkus Kihnust kokku üheksa inimest ning saabus samuti üheksa inimest. Enim toimus liikumine Tõstamaa kihelkonna vahel. Püsivalt ei muudetud elukohta ilmselt ulgtöödel käimise ning merenduse ja kalanduse olulise rolli tõttu.¹²²

Traditsiooniliselt loetakse külaks vähemasti kolme taluga kooslused, millel on (osaliselt) ühised maad. Iga talu põllumaa asus lappide, ribade või nööriimaadena laiali ning teiste talude maatükid eraldasid neid nii, et talu hoonetest, taluõuest ja põldudest ei tekkinud tervikut. Sellise üleribasuse peamine põhjus oli õigluse aspekt – iga talu sai halvemaid ja paremaid maatükke.¹²³ Kihnu põllumaa viljakus oli 1873. aasta reguleerimisprojekti andmeil väga kehv – kolm seemet aastas¹²⁴ (mujal tähistas selline saak ikaldust) ja põllupinna sügavus kõigest 10 cm. Heinamaad andsid keskmiselt 11 puuda heina tiinult.

Alljärgnevalt kirjeldatakse esmalt **talude** ja seejärel eri liiki **väikemaakohtade** maakasutust.¹²⁵ 1844. ja 1855. aasta kirjeldusraamatutes on mõlemas kirjas 60 talu. Sääre küla talude arv kasvas aastatel 1844–1855 ühe võrra, lisandus Kurrase talu, Lemsi küla aga kahanes ühe võrra, sest kadus Laas Oad'i (nr 24) talu, mis oli 1844. aasta

¹²² EAA 1865-3-279/2, lk 41–53. 1859. a. lahkus Kihnust Tõstamaale 3 inimest, Kihnu tuli 6 inimest Pärnumaa Mihkli kihelkonnast Võrungi mõisast ja Tõstamaalt; 1860. a. lahkus 4 inimest Kihnust Viljandimaale Pilistvere kihelkonda Kõo mõisa; 1865.a. läks 2 inimest Tõstamaale, Kihnu ei tulnud kedagi; 1868. a. ei läinud keegi ära, kuid üks inimene tuli Tõstamaalt Pootsist Kihnu.

¹²³ Ü. Liitoja-Tarkiainen. Hajatalud ja külad, lk 17.

¹²⁴ Vt vrđl varasemaid andmeid Eesti ala kohta Herbert Ligi. Põllumajanduslik maakasutus Eestis XVI–XVII sajandil. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituut, 1963, lk 47. Läänemaa mõisates oli rukki keskmine saagikus 4,5 seemet.

¹²⁵ Alljärgnev tugineb: EAA 2072-3-61c, EAA 2072-3-28b; EAA 3724-4-936; EAA 3724-4-933; EAA 536-2-213; LVVA 186-3-335; LVVA 186-3-337.

kirjeldusraamatus nimetatud metsavahi kohana. Kurrase (nr 18) talu tekkis kroonule kuuluva noore metsa asemele. Rootsikülas jäi endiselt 13 ja Linakülas 14 talu. Sääre küla juures oli kaks hajatalu, Rootsiküla ja Linaküla juures mõlemas üks.

1873. aasta reguleerimisprojekti on 78 talukohta, sest 18 talu on jagatud poolemaameeste vahel.¹²⁶ Külad kasvasid talude jagunemise teel, milleks andis võimaluse 1866. aasta reguleerimisinstruktsioon, mis lubas talu poolitada talupoegade nõudmisel.¹²⁷ Samas võisid poolemaatalud olla juba varem erinevate sugulaste või hõimlaste vahel kaheks jagatud, kuid see leidis kajastamist alles reguleerimisprojekti. Talude killunemisel langes nende tegelik suurus, seda ei kompenseerinud põllumaa kasv.

Taalriväärtuse järgi liigitatakse väiketaludeks 5–10, keskmikeks 10–20 ja suurtaludeks üle 20 taalri suurused talud.¹²⁸ 1844. aastal jäi alla viie taalri 34 talu ning vahemikus 5–10 taalrit oli 26 talu.¹²⁹ 1854. aastal oli Kihnus alla viie taalri neli talu (millest kaks olid Sääreküla lähedal asuvad hajatalud ja kaks talu Rootsikülas), ülejäänud 56 talu jäid vahemikku 5–10 taalrit.¹³⁰ Seega kuulusid Kihnu talud väiketalude hulka ning nende taalriväärtus kümne aastaga pisut tõusis ja ühtlustus.

Nii 1844. kui 1855. aastal oli rohkem põllumaad Sääre ja Lemsi külaelanikel, vähem Linaküla ja Rootsiküla omadel. Protsentuaalselt suurenes Kihnus neil aastail heinamaa osakaal ja vähenes põllumaa oma. Kui 1844. aastal moodustas põllumaa osakaal võrreldes teiste kõlvikutega 34%–48%, siis 1855. aastal 33%–40% (vt Lisa 1).

1844. aastal oli Sääre küla taludel kokku põllumaad 155 tündrit, Lemsis 78 tündrit, Linakülal 71 tündrit ja Rootsikülal 79 tündrit. 1854. aastal kuulus Sääre küla taludele 168 tündrit põllumaad, Lemsis 93 tündrit, Linakülas 98 tündrit ja Rootsiküla 93 tündrit. Enim põllumaad sai juurde Linaküla – 27 tündrimaad, teistel küladel jäi põllumaa kasv

¹²⁶ EAA 536-2-213.

¹²⁷ K. Lust. Pärisorjast päriskohaomanikuks, lk 83.

¹²⁸ Samas, lk 84.

¹²⁹ LVVA 186-3-335.

¹³⁰ LVVA 186-3-337.

13–15 tündrimaa vahemikku. Vastavalt kolmele kaardile jäid aastatel 1840–1886 nelja vanaküla põllu- ja heinamaad endistele kohtadele. Tulenevalt saare loodusoludest asusid külad kompaktselt mere ääres, talude ümber ja mere läheduses olid heinamaad ning põllud paiknesid saare keskosas ümber metsa. Seoses mõisamaade jagamisega 1887. aastal tekkisid kehvikute külad koos põllu- ja heinamaaga saare keskossa.

Kihnus olid 1844. aastal taludel keskmiselt 6–7 tündrit põllumaad, vähem Rootsikülas ja Linakülas, ja tündrimaid ühe talu kohta oli kõige vähem Linakülas – 3,9 tündrit, seevastu Sääre külas enim – 5,2 tündrit. 1854. aastal oli kihnlastel põllumaid vahemikus 7–8,4 tündrit ning suurim hulk põllumaad oli Lemsi taludel. 1873. aastal kuulus kõigile taludele 3–4 tiinu põllumaad, mis paigutab nad väiketalude rühma. Nende andmete põhjal tuleb eriti selgelt esile, et paremate maadega külad olid Lemsi ja Sääre küla, mis asuvad saare ida- ja kirdeosas, ning kehvemad Linaküla ja Rootsiküla saare lääne- ja lõunaosas (vt Lisa 2).

1844. aastal hinnati kõiki Sääre küla ja Linaküla talude põllumaid 3. ja 4. kraadi vääriliseks, Lemsi ja Rootsiküla omasid 4. kraadiga. 1855. aastal on juba kõikide Kihnu talude põllumaade väärtuseks 3. ja 4. kraadi. 1873. aastal jagunesid Kihnu talude põllumaad 4. ja 5. klassi. Näiteks Sääre külas oli põllumaad kokku 86,29 tiinu, millest 4. klassi põllumaa moodustas 32% ja ülejäänud oli 5. klassi põllumaa. Sääre küla taludel oli 4. klassi põllumaad vahemikus 25%–44%, 4. klassi põllumaa osakaal oli suurim kahel poolemaatalul ja kõige väiksem 1854. aastal kaardile esmakordselt ilmunud Kurrese talul (nr 18). Talude põldudest enamuse moodustas 5. klassi ehk kõige kehvema väärtusega maa.

1850. aastateks ühele talule kuulunud põlluribade arv väheneb ja kompaktsus kasvab, kuid üleribasus ei kao. 1844. aasta kaardikirjeldusraamatu järgi olid talude põllud tükeldatud isegi kuni 50–55 ribaks. Seevastu 1855. aastal on Lemsi talude põllumaa enamjaolt 18 tükis, Pedi Jürri (nr 32) talu põlispõld oli 20 eraldi tükis. 1871. aasta kaardi põhjal on näha, et näiteks Lemsi küla talude põlispõldude tükeldatus jääb võrreldes eelnevaga sama suureks, Pedi Jürri (nr 32) talu põld koosnes nüüd 18 ribast,

ülejäanud 16 tükist. 1948. aastal kogutud pärimuse põhjal on kohalikud elanikud öelnud enne kruntimist oleva maade jaotuse kohta: „*Kui kruntisi polnd, siis oli meil 16 tükki põldu. Kiriku taga, si'äl iäd muad, siäl oli kua. Ikka 4 põldu oli kõegel. Siin meie küläs nüüd sandid maad, nii pallu iä, et kõik ühes kuos.*“¹³¹

K. Lust on otsinud vastust küsimusele, miks mõnel pool soovisid kroonutalude peremehed jääda üleribasuse juurde ja jõudnud järeldusele, et see oli tingitud nii talupoegade harjumustest kui ka püüust looduslikult ebasoodsamates tingimustes maakasutust ühtlustada, jagades taludele nii paremaid kui ka halvemaid maatükke.¹³² Lisaks on uuemas ajalookirjutuses väidetud, et isegi üleribasuse ja kolmeväljasüsteemi kasutamise puhul on võimalik häid saake saada ning põllumajanduse intensiivistamine ei johtu ainult agraarreformidest ja kruntimisest.¹³³ Kihnus tulenes üleribasuse säilimine ilmselt mitmest erinevast tegurist: kihnlased ei näinud maad tuluallikana, olulisemad olid kalastus, merendus ja hülgepüük, ning juba varem välja kujunenud kollektiivsed töövormid olid visad kaduma.

Üleribasus säilis pärast reguleerimistöid Liivimaa Eesti osas Kihnul, Võrungs, Lavassaare (Jõõpre), Peansi (Kalli) ja Vihaksi (Seli) külas nagu ka mitmes külas Sõõrik-Parasmaa, Avinurme, Kõo, Laiuse ja Laius-Tähkvere mõisas ja Saaremaal.¹³⁴ Kihnu 1873. aasta reguleerimisprojektist nähtub, et talupojad soovisid senise nööriimasüsteemi juurde jääda. Seevastu uued väike- ja soldatikohad olid kompaktsed.¹³⁵

1844. aasta kirjeldusraamatus on osadel Sääre ja Lemsi küla taludel võsamaad, kuid 1855. aasta raamatus enam mitte. Võsamaa kaob. 1844. aasta kirjeldusraamatus on võsamaad enim Sääre küla taludel ja Lemsis on kahel talul ning ülejäänud külades võsamaid märgitud ei ole.

¹³¹ EKM ERA RKM II 1, 437 (80) < Kihnu, Sääre k., Ansu t. — Selma Lätt < Gustav Uad, 73 a. (1948).

¹³² K. Lust. Uuenev Saaremaa kroonuküla, lk 37.

¹³³ Uuema kirjanduse kohta vt pikemalt K. Lust. Pärisorjast päriskohaomanikuks, lk 98.

¹³⁴ K. Lust. Pärisorjast päriskohaomanikuks, lk 90.

¹³⁵ EAA 536-2-213, l. 5p.

Karjamaadeks olid tavaliselt kõige halvemad maad, mis olid kas liiga vesised, kivised või õhukese mullakihiga.¹³⁶ Kihnus nimetati ülejäänud maad peale põllu karjamaaks, kuid tegelikkuses oli see liivane merekallas ning karjad käisid külade kaupa ühisel karjamaal.¹³⁷ Mõisarentniku ja õigeusu kirikumaade rentimise ümber 1860. aastate hakul arenenud vaidlustest nähtub, et talurahva loomad kõndisid kogu saare ulatuses vabalt ringi ja neid takistasid heina- ja põllumaade ümber rajatud aiad.¹³⁸ Suulise pärimuse järgi karjatati ühiselt ainult lambaid (Linakülas), teised loomad, sh sead olevat käinud kuni 1918. aastani vabalt ringi. Karjane ei olnud mitte palgaline, vaid igast perest saadeti karjane üheks päevaks kordamööda ning karjane oli iga küla peale.¹³⁹ Veel jutustati, et Kihnus loomade karjatamist karjasega polevat peaaegu ei esinenud. Loomad hulkunud omapäi rannakarjamaadel ja riigimetsas ning külatänavatel. Kõik põllud, heinamaad ja õued olid nii tugevate ja tihedate aedadega piiratud, et loomad läbi ei pääsenud. Üldiselt lasti kevadel loomad välja ja otsiti sügisel üles. Lehmad tulid ise koduvärasse lüpsile hommikul ja õhtul. Lammastel olid kõrva küljes peremärgid. Loomad jõid merevett. Lehmad aeti kevadel esialgu riigimetsa karja. Seda tehti ainult esimesel päeval harjutamiseks.¹⁴⁰

1844. ja 1855. aasta kaartidel on karjamaad tähistatud ühe küla taludele kuuluva numeratsiooniga, mis tähendas, et karjamaa oli ühiskasutuses. 1844. aasta kirjeldusraamatus on Sääre küla taludel ühine karjamaa. Üks selline talude nr. 1–21 ühiskarjamaa paikneb 1844. aasta kaardil Kihnu kirdeosas mereäärsel alal, kuid 1855. aastaks on samas kohas Rootsiküla talude nr 7–12 ja nr 18 heinamaa. Võrreldes 1844. aastaga oli 1855. aastal saare edela osas asuv mereäärne heinamaa, mis varem oli lappidena erinevate saare erinevate talude vahel tükeldatud, jagatud Lemsi, Linaküla ja Rootsiküla talude vahel võrdselt siiludeks. Selle kõrval 1844. aastal asunud karjamaa anti 1855. aastal vabadikele põllumaaks ning karjamaaks. Näiteks Saaremaal jäid mitmel pool ka reguleerimistöode järel karjamaad küla(de)le ühiseks, isegi kui

¹³⁶ H. Ligi. Põllumajanduslik maakasutus Eestis 16.–17. sajandil, lk 105.

¹³⁷ A. Lilienblatt. Mõnda saarte elanikkude põllumajandusest. – Põllutööleht 1913, nr 34, lk 270.

¹³⁸ EAA 1655-2-1057, l. 26–27, preester Georg Lutso Riia peapiiskopile 21.03.1860.

¹³⁹ ERM KV 119, lk 11.

¹⁴⁰ Samas, lk 14–15.

üleribasus kaotati.¹⁴¹ 1855. ja 1871. aastal oli heinamaa jaotatud talude vahel siiludeks.

Kihnus oli mets kolmes suuremas tükis piki saart: Linaküla lähedal *Küllametz*, saare keskelt algav ja kuni peaaegu lõunatippu kulgev *Sauendi metz*, mis koosneb *Pallo nökkimikust* ja *Suursüllä metzast*, ning saare idaosas Rootsiküla ja Lemsit eraldav *Mammīna metz*. Küttepuude vähesus on olnud Kihnus läbivaks probleemiks, samuti vajati puid nii majade kui paatide ehituseks. Tihti oodati mere külmumist, et saaks ühenduse maismaaga kütte- ja ehituspuude hankimiseks.¹⁴²

Kui G. Troska väidab, et külatalu ja hajatalu eristamine on suhteline, sest hajatalu võis samuti kasutada samuti külataluga ühist karjamaad, siis Ü. Tarkiainen loeb hajataluks talu, mille põllumaa asus teiste talude põllumaast eraldi. Kui esineb üleribasus, siis peab ta sellist talude kooslust külaks.¹⁴³

Kihnus oli 1854. aasta kirjeldusraamatus nimetatud kokku nelja hajatalu. Nendeks olid Sääreküla juures Saaro (nr 21) ja Tappo (nr 22), Rootsiküla juures Eppo (nr 46) ja Linaküla juures Pallo (nr 60), kelleks eelmises kirjeldusraamatus oli märgitud metsavaht Pallo (nr 60). Kuna nad on märgitud kindla küla alla, siis oli osa maakasutust arvatavasti ühine küla raames, kuigi põllumaa oli eraldi ja kompaktselt. Seda kinnitavad ka kaardid, kus neile kuulusid siilud külade heinamaadel.

Saaro ja Tappo asuvad 1855. aasta kaardil kõrvuti Sääreküla ühiskarjamaa ja *Mömmīna/Mammīna* metsa lähedal ning nende mõlema kõlvikud on teistest taludest täiesti eraldi. Kui kõrvale võtta varasem kaart ja kirjeldusraamat, siis on näha, et Tappo koht oli juba varem olemas, sest 1844. aasta kirjeldusraamatus on talu nimega Thomas Tapp (nr 20). Selle talu kõlvikud asusid juba 1844. aasta kaardil ümber talu, ainult heinamaa on Sääre küla taludega ühine. Sama talu kõlvikute ühes servas paiknes üsna lähestikku kolm vabadikukohta küla ühiskarjamaal ja natuke kaugemal ainuke põllumaaga vabadik nimega Saaro Jahn (nr XVI). 1855. aasta kaardil on Saarol ja

¹⁴¹ K. Lust. Pärisorjast päriskoohaomanikuks, lk 92.

¹⁴² Kihnu saarest [Elust-olust], – Uus Aeg 1900, nr 7, lk 2.

¹⁴³ Ü. Liitoja-Tarkiainen. Hajatalud ja külad, lk 20.

Tappol oli üks ühine põld ja heinamaa. Lisaks olid mõlemad arvatud Sääre küla ühiskarjamaa kasutamisse.

Rootsikülalt üsna kaugel Kihnu saare lõunanurgas asus 1855. aasta kaardil Eppo talu, kus veel 1844. aasta kaardi järgi asusid Rootsiküla talude heinamaa, põllumaade ribad ja ühine karjamaa. Talu on täiesti eraldatud kõlvikutega, välja arvatud ühine karjamaa. Nagu 1854. aasta kirjeldusraamatust selgub, siis omas Eppo talu Kihnu saare taludest kõige paremaid maid, mille väärtuseks on 7 taalrit. Põllumaad hinnati 3. ja 4. kraadi, mis ei erinenud teistest Rootsiküla talude headuskraadidest. Põllumaa oli mõõdetud välja kahes tükis. Eppo talu heinamaa oli 1844. aasta kaardi põhjal Rootsiküla talude heinamaa ja ühiskarjamaa. Nõnda oli ühiskarjamaa muutunud ühe talu heinamaaks.

Linaküla alla liigitatud Pallo hajatalu asus 1855. aastal antud küla talude põllumaa lähedal, mis kandis nime *Liwaallone nurm*, mille ühe osa moodustas Pallo põlispõld ühes kompaktses tükis, samas kui teistel Linaküla taludel olid põllutükid siiludena läbisegi mõõdetud. Veel eelmise kirjeldusraamatu ajal asetses põld 18 tükis koos teiste Linaküla talude põlluribadega segamini. Heinamaa tükid asusid teistest Linaküla talude heinamaadest kaugemal, karjamaa oli nagu teistelgi hajataludel külaga ühine.

Seega olid 1855. aastal hajatalude tähistusega kohtadest kõik peale Eppo talu juba 1844. aasta kaardil olemas. Kui Eppo talu taalriväärtus oli 1854. aasta kirjeldusraamatus kõrgeim võrreldes teiste Kihnu taludega, siis kõige kehvema taalriväärtusega hajatalud jäid silma Saaro ja Tappo, mis olid vastavalt kolm ja neli taalrit.

Kõigil hajataludel olid 1854. aastal kompaktsed krundid, ühe kuni kahe põlispõllu tükiga, kui ülejäänud Kihnu saare taludel jäi ribade arv vahemikku 9–20. 1844. aastal oli Kihnu taludest kõige kompaktsem Tappo hajatalu põlispõld kolmes tükis. Tavaliselt oli ühel talul 20–30 riba. 1871. aastal kaardil hajatalude osas muudatusi ei ole.

1913. aasta Põllutöölehes kirjeldas majandusteadlane Aleksander Lilienblatt kihnlaste põllumajanduse, eriti karjakasvatuse eripärasid ja võrdles Kihnut Muhu saarega. Arvatavasti olid sarnased olud ka 19. sajandil, sest muutused on toimunud Kihnus väga

aeglaselt. Talude suuruseks tõi ta 25 tiinu, kuigi mõni koht on pärimise tõttu jagunenud 4–5 tiinu suuruseks. Põldu oli vähe – 27-tiinuse talu puhul 3,5 tiinu põldu. Kariloomad olid maatõugu ja väikest kasvu. Põllunduse paremale järjele saamist takistavateks asjaoludeks pidas A. Lilienblatt sagedast kruntide tükeldamist, põldude-heinamaade läbisegi 15 tükiks jagamist, kolmevälja külvikorda, mis kehva maad veelgi kurnab, ning viletsaid põllutööriistu.¹⁴⁴ Muhumaa oli küll paremal järjel võrreldes Kihnuga, kuid Muhus seevastu olid krundid veelgi rohkem tükeldatud: põllud 13–15 tükis ja heinamaad 55–60 tükis, heinamaad-karjamaad tervel külal ühised ning samuti oli kasutusel kolmevälja külvikord. Talul suurusega 40–50 tiinu oli 8–9 tiinu põldu. Kariloomad olid nii Kihnus kui Muhus maatõugu, kuid Kihnus palju väiksemad.¹⁴⁵

Väike- ja soldatikohad. 1844. aastal oli väikekohti kirjeldusraamatu põhjal kokku 20 ja tegemist on vaid õuedega, sest põllumaid ei kuulu neist pea ühelegi; 1855. aasta kirjeldusraamatus on fikseeritud ühe tündrimaa suuruse põllumaaga 15 vabadikukohta. 1844. aasta ja 1854. aasta kirjeldusraamatu võrdlemisel kattusid viie popsi nimed. Kuigi 1855. aasta kaardile on märgitud vaid popside mereäärsed põllu- ja heinamaad, siis võttes aluseks 1844. aasta, 1871. aasta kaardi ja 1855. aasta kaardikirjelduse, selgub, et 1855. aasta kaardile on vabadikuõued märkimata jäetud. Kuna 1844. aasta kaart on fragmentaarselt säilinud ja 1871. aasta kaardile ei ole kõiki popsikohti märgitud, siis võib vaid eeldada kaartide põhjal, et vabadikukohad jäid samamoodi heinamaade ja karjamaade lähedusse või külade äärealadele. Näiteks on 1844. aasta kaardil Jürry Tungen (nr V) ja 1871. aasta kaardil Tungi Daniel (nr XVI) endiselt Rootsiküla heinamaa ääres. 1855. aasta kaardile märgitud vabadike põllumaad asusid mere ääres, kuid 1873. aasta reguleerimisprojekti järgi vabadikel põllumaa puudus. Seda kinnitab ka kaardimaterjal. 1873. aasta eelnimetatud projekti põhjal oli 23 popsil kokku 21,13 tiinu, peaaesjalikult heina- ja karjamaa (vastavalt 12,52 ja 3,09 tiinu).

Sarnaselt Muhuga¹⁴⁶ oli Kihnus vabadike osakaal võrreldes ülejäänud Eesti alaga 19. sajandi keskpaigani olnud suhteliselt tagasihoidlik. Talude päriksostmine ja sellega

¹⁴⁴ A. Lilienblatt. Mõnda saarte elanikkude põllumajandusest. – Põllutööleht 1913, nr 34, lk 270.

¹⁴⁵ A. Lilienblatt. Mõnda saarte elanikkude põllumajandusest. – Põllutööleht 1913, nr 35, lk 274.

¹⁴⁶ A. Rullingo. Muhumaa, lk 237.

kaasnenud maade kruntimine ei mõjutanud Muhumaa asustuse arengut, sest maid hakati kruntima 1920. aastatel.¹⁴⁷ Seevastu vabadikukohti tekkis Saare- ja Muhumaal kroonuvaldustes sajandi teisel poolel väga rohkelt, ja nagu Kihnuski, suurtalunike kiht peaaegu puudus.¹⁴⁸

1855. aasta kaardile on märgitud Rootsiküla ja hajatalu Eppo lähedusse erusoldatitele kuuluvad põld ja heinamaa, mida 1844. aasta kaardil ei olnud. 1871. aastal on kaardil samas paigas eraldi välja toodud kolm soldatikohta.

1871. aasta kaardile on märgitud kolmes osas soldatikohad ümber riigimetsa saare lõunaosas. 1873. aastal oli kümme soldatikohta, millest 7 olid uued (nr 1–7) ja kolm varasemad (VIIa–c). Reguleerimise käigus loodud kohtadele anti kokku 7,29 tiinu maad.¹⁴⁹ Lisaks eraldati mõisamaast 0,13 tiinu õigeusu kirikuametile piiride õgvendamiseks, talurahvas oli juurde saanud kokku 17,8 tiinu, millest seitse tiinu läks õigeusu koolile; vallavalitsus sai ühe tiinu, magas 0,05 tiinu ja talud 2,46 tiinu (taas arvatavasti piiride õgvendamiseks). 1871. aasta kaardilt selgub, et mõisahooned anti õigeusu koolile.¹⁵⁰

Mõisasüdamest kaugel asunud lahusmaatükid on 1887. aastal jagatud 17 uue soldatikoha vahel, kellel karjamaa peaaegu puudus.¹⁵¹

1887. aastal oli mõisa tuumikalade ümber loodud 30 väikekohta, mis jagati soovijate vahel liisuga.¹⁵² Põllumaad sai igaüks 0,5–0,6 tiinu. Maavalduse keskmine suurus oli ca 2,5 tiinu. Kaks mereäärset karjamaad anti väikemaapidajate ühiskasutusse. Mõisa kolmest põllutükist üks sai koolile ja kaks popsidele. Mõisa kahest suurest heinamaast üks jagati tervikuna väikemaapidajate vahel ning kaks mereäärset karjamaad läksid samuti väikemaapidajate ühiskasutusse.

¹⁴⁷ A. Rullingo. Muhumaa, lk 238.

¹⁴⁸ K. Lust. Uuenev Saaremaa kroonuküla, lk 80, 137–138.

¹⁴⁹ EAA 536-2-213.

¹⁵⁰ EAA 3724-4-936.

¹⁵¹ Samas.

¹⁵² EAA 536-2-213, l. 211p-212, liisuheitmise protokoll 30.04.1887.

3.3 Maakasutusega seotud probleemid valla- ja kihelkonnakohtu materjalide põhjal

Tori 1873.–1874. aasta vallakohtu protokollide põhjal on Kadri Must välja toonud, et temaatiliselt moodustasid kohtuistungitest suurima osa talupoegade varalised tehingud ja võlad (18,1%), üleastumised, näiteks metsa järelevalve osas (15,8%) ning riiklikud, kiriklikud ja kogukondlikud koormised (13,7%). Järgnesid vallakohtu asjaajamine (8,4%), mis oli enamjaolt seotud otsuste täitmise ja trahvide-võlgade fikseerimisega, perekonna- ja pärimisasjad (8,2%), kahjutasu nõudmised (7,8%), töö- ja teenistussuhted (5,7%) ning talude ja maade rentimine, hoonestamine ja peremeheõiguste üleandmine (4,2%). Vähemolulisteks teemadeks olid haridus- ja kooliasjad (1,3%) ning maakäsitööliste, vallaametnike, erusoldatite ja soldatinaiste, mõisateenijate jt olukord (1,9%).¹⁵³

Kihnu kohtumaterjalides esines nagu Tori vallaski suurel määral fikseerimist, näiteks alates 1868. aastast hakati protokollima nekrutiks võtmist või sellest kohustusest vabastamist, samuti mingi talukoha kindlustamist konkreetsele talupojale¹⁵⁴ ning märgiti üles orvuks jäänud laste pärandvara¹⁵⁵. Kihnu kohtuistungitest suure osa moodustasid ka kakluste ja peksmiste lood. 1870. aastatest kerkivad üles laevadega seotud kohtuasjad,¹⁵⁶ mis näitab laeva omandisuhete problemaatikat. Samuti on tekitanud pingeid Kihnu õigeusu preester, kellega oli tülisid nii luteri usu köstril luteri usu kirikuaia pärast¹⁵⁷ kui ka mõisnik Graebneril ja vallaelanikel¹⁵⁸. Haridus- ja

¹⁵³ Kadri Must. Tori vallakohtu protokollid ajalooallikatena. – Ajalooline Ajakiri 1998, nr 3 (102), lk 99–101.

¹⁵⁴ EAA 4595-1-2, l. 5, protokoll 08.11.1868. Talukoha kasutamise kindlustamine lesele; EAA 4595-1-1, lk 93, protokoll 14.02.1864. Talu vanemale pojale pärandamine.

¹⁵⁵ nt EAA 4595-1-1, lk 18–19, protokoll 12.07.1847; samas, lk 31, protokoll 04.06.1849.

¹⁵⁶ nt EAA 4595-1-2, l. 11, protokoll 01.06.1873. Tõstamaa meremehed Kihnu meeste vastu kohtus, sest kihnlased olid laeva ostmise võlgu; EAA 4595-1-2, l. 150, protokoll 02.10.1884, Pootsi vallast talupoeg Kihnu talupoja vastu, et kihnlane oli laevaostuks laenatud raha endiselt võlgu.

¹⁵⁷ EAA 4595-1-2, l. 6p, protokoll 14.10.1869. Õigeusu preester vallakohtus luteri usu köstri Jacob Kurroli vastu, et see on luteri usu kirikuaia pealt vanad ristid maha murdnud, haudade pealt rohtu niitnud, hauad lasknud ära tallata ning valla poolt vana kiriku aiast kokkuveetud kivid ära vinnanud, need uue kirikumaja vundamendi ja oma kartulikeldri müüride sisse pannud. Köster vastas, et ta tegi seda Tõstamaa kirikuhärra käsul.

¹⁵⁸ EAA 4595-1-2, l. 19–20, protokoll 13.05.1874. Kaebas kõrtsmiku Jakob Jansoni naine Rino, et Kihnu

kooliasjade protokolle ei esinenud Kihnus neil aastail üldse.

Kihnu vallakohtu dokumentatsioonist tuleb ilmekalt esile, et mehed viibisid pidevalt ära, kuna merel viibisid kas kohtuliikmed¹⁵⁹ või üks osapooltest ning seepärast jäi, kas asi lahendamata või pooleli.

Kihnu vallakohtu protokollidest tuleb selgesti välja läbiv problemaatika, mis on seotud metsamaterjali puudusega. Enim on kohtuasju kroonumetsast puude varastamise kohta, näiteks 1843. aastal varastas Umba Pert mõisa heinamaalt puid ning pidi seetõttu trahvi maksma kolm rubla vallalaekasse ja kuus rubla heinamaavahile.¹⁶⁰ Kuid kohtusse jõuavad ka talupoegade omavahelised puude varastamise juhtumid.¹⁶¹ 1873. aastal on vallakohtu protokollis üles loetud mehed, kes on saanud kroonumetsast männipuid, nt paatide-lootsikute, majade parandamiseks ja viljakuivatuseks ehk rehepuudeks, mis näitab kuivõrd oluline oli metsa roll Kihnu saarel.¹⁶² Kohtuistungeid oli isegi ühe puu pärast¹⁶³ ning puude raiumine tekitas probleeme köstri ja õigeusu preestri vahel.¹⁶⁴

Vallakohtu materjalidest ilmnevad ka probleemid poolemaameestega, kus üks pooltest kas lasi oma hoonetel laguneda või oli muul moel hoolimatu. Näiteks kaebas 1845. aastal Kurase Märt Kurras oma poolemaamehe Pert Jahkami peale, et see pole küüdis käinud ega poolemaategu teinud, on hoone ära laguneda lasknud. Kohus mõistis Märdi kätte Kurase maad ning Pert Juhkam võis minna Tungi ehk Matto talu poolemaa peale

preester oli teda löönud, nõudis selle protokollimist ja ei leppinud ära, mistõttu läks asi edasi lahendamiseks sillakohtusse. Tüli juures oli ka mõisnik Graebner. Preester olevat öelnud kõrtmiku naisele, et kõik mõisasulased, ka mölder Mart lähevad ära. Preestri tüdruk Siina oli öelnud, et preester lubas lõhkuda luku, mille mõisahärra pani teenimise pooleli jätnud sulase Jakob Märksoni kraamile ning, mille preester oli vägisi omale rentinud. Nende juttude kohta oli mõisnik preestrilt aru pärinud ning nende juttude levitamine oli kõrtsinaise löömise põhjuseks.

¹⁵⁹ EAA 929-1-213, l. 105. Näiteks teatas 13.03.1889 vallavanema abi Pärnumaa 1. kihelkonnakohtule, et vallavalitsus viibis eemal hülgepüügil ega saa kaebusega tegeleda.

¹⁶⁰ EAA 4595-1-1, lk 4, protokoll 29.04.1843.

¹⁶¹ EAA 4595-1-1, lk 101, protokoll 28.02.1865. Tannil Riibel kaebas, et Jurri Wesik on tema ma pealt ühe männipuu varastanud.

¹⁶² EAA 4595-1-2, l. 11p–12p, protokoll 06.10.1873.

¹⁶³ EAA 4595-1-2. 19.08.1874 kaebas Märrase Jakobi poeg Josep, et Märrase Mihkel Türk on mõisa Pärnametsa aiast saarepuu toonud. Kuna tunnistajaid ei olnud, jäi kohtuasi pooleli: samas, l. 22.

¹⁶⁴ EAA 4595-1-1, lk 78, protokoll 29.05.1860. Köster oli kirikumaa pealt puid raiunud.

peremeheks, kuna Tungi Enn ja Matto Tomas ei jõudnud enda talumaid pidada.¹⁶⁵

1860. aastal kaebas Jurri Tung, et tahab oma kälimees Lia Wessika, kellega ta koos maad peab, asemele kedagi teist, sest ei suuda üksi talu pidada. Küla tunnistas, et tunneb tema maade pärast rohkem muret kui Lia Wessikas ise. Kohus otsustas, et kui nad kumbki ei maksa korralikult renti, siis tuleb nende asemele keegi teine kohta pidama.¹⁶⁶

Seega ühel juhul kasutas vallakohus oma õigust ümber asustada hooletud talupidajad, teisel juhul oli kohtuotsus talupoegade omavaheliste suhete reguleerimiseks ja mõjutamiseks. Talupoegade elukohtade ümbervahetamist hoolimatuse või liigse vaesuse tõttu ilmnas veelgi.¹⁶⁷

Poolemaameeste tülisid kajastub isegi kihelkonnakohtu kirjavahetuses, kui poolemehed Mihkel Ood ja Mihkel Matt tülitsevad elumaja ehitamise ja remondi asjus.¹⁶⁸

Kohtusse pöörduti ka seoses küla piiride rikkumise, aedade lõhkumise või teede sulgemisega, mille põhjuseks oli üldiselt loomade karjatamine. 1847. aastal kaebasid Rootsiküla taluperemehed, et nende rukkipõld Suurekiviall nurmes oli ära “säatud”, kuna Matto Perdi naine Reet oli oma härjaga rukist toonud ja härjad põllu peale sööma pannud. Teiseks Lauri Toma Ennu naine Marri, kes oli samuti käinud rukist toomas, oli selle põlluvärava halvasti kinni pannud ning härjad said rukkipõllule. Mõlemad peremehed pidid rukist maksma kahju tegemise eest. Lisaks kaebasid Rootsiküla taluperemehed, et Insiko Jakob väga hooletu on – ei tee oma viljapõllu aeda korda.¹⁶⁹

¹⁶⁵ EAA 4595-1-1, lk 9, protokoll 24.01.1845.

¹⁶⁶ EAA 4595-1-1, lk 77, protokoll 04.02.1860.

¹⁶⁷ EAA 4595-1-1, lk 38, protokoll 29.11.1851. Peremees Lauri Toma Hinn on nii vaeseks jäänud ning talu on armetu ja lagunenu (“maja põhk on”), ka loomi pole peale hobuse, kes sõnnikut annaks. Sellepärast antakse talu Tunki Sauna Jürri kätte. Samas, l. 103, protokoll 06.05.1866 Endrek Sanga, Linaküla peremees Jurri jättis maha maja ja maad. Selle maja ja maade peale saab peremeheks pops Mihkel Larentz. EAA 4595-1-2, l. 21p, protokoll 19.08.1874. Tomas Mättas Mattu talukohale minemise fikseerimine, pool maad ja maja jäävad samamoodi nagu Jüri Widriku ajal oli jagatud.

¹⁶⁸ EAA 929-1-199, l. 9–9p, Kihnu vallakohtu protokoll 6.07.1877.

¹⁶⁹ EAA 4595-1-1, lk 19 protokoll 19.07.1847.

Aedade lõhkumist tuli ette üldiselt külade vahel. Nii kaebasid Linaküla peremehed, et Rootsiküla loomi aeti iga päev nende Abaja heinamaalt läbi, aiad kisti maha ja värav lõhuti ära.¹⁷⁰ Kuid kokkupõrkeid piiridest erineva arusaama tõttu esines samuti mõisniku ja valla elanike vahel. Mõisahärä nägi 1852. aastal, et uus aed oli mõisa ja valla karjamaa peale ehitatud, ning lasi selle kupjal maha võtta. Pärast seda kaebas kubjas Karel Pierak, et metsavahid Laas Oad ja Taniel Pallu olid teda paar päeva hiljem sõimanud ja lubasid uuesti üles panna aia, ja kui mõisahärä takistab, siis lasevad ta püssiga maha. Tunnistajateks olid Tomas Tunken (kes oli ühtlasi protokollile allakirjutanud kogukonnakohtu kohtumees), Jaak Koss, Telle Pert Ellias ja Jurri Wessik. Mõisahärä ja kogukonnakohtu kirjutaja läksid vaidlusalusele karjamaale ning kui mõisnik tahtis oma karja sinna lasta, ajasid metsavahid karja minema, püssid käes. Asja lahendamiseks võttis mõisavalitsus mehed kinni ja pani vangi.¹⁷¹ Üks sarnane kohtuasi mõisa ja küla vaheliste suhete reguleerimine piiride osas jõudis kihelkonnakohtusse, kui mõisa heinamaavaht Mari Vahkel kaebas Sääreküla talunike peale, kuna nende karjamaa piirnes mõisa heinamaaga ja aeda ei saanud teha, sest meri oli piiriks. Mõis leppis külaga kokku, et nad maksavad igalt peremehelt külimitu vilja. Lisaks nõudis heinamaavaht kohtult peremeeste sundimist karjusele palka maksuma, sest nende loomad uitavad karjusest, sageli mõisapõldudelgi.¹⁷²

Üheks kurioosseimaks juhtumiks Kihnus oli kihelkonnakohtus peremeeste üle võidu saavutanud soldatinaise juhtum. Soldat Jaan Lammendi lesel Annil oli maja oma popsikohal, mis asus Rootsiküla peremeeste põldude ja karjamaa piiride lähedal. Rootsiküla taluperemeeste karjamaa ümber varem aeda ei olnud, kuid 1887. aastal laiendasid peremehed küla põlde ning tegid aia ja värava. Seda läbis külatänav, mida sai jätkuvalt kasutada. Soldatinaine nõudis aia mahalõhkumist ja mitte sinna põllu tegemist. Vallavalitsus otsustas, et peremeestel on õigus oma maad kasutada ja külatänav on kõigile kasutada ning Ann Lammend võib endiselt oma loomi karjamaale ja vee juurde ajada.¹⁷³ Balti Riigivara Valitsus vastas, et kaebaja ei ela oma maatükil, vaid

¹⁷⁰ EAA 4595-1-1, lk 80, protokoll 12.08.1860.

¹⁷¹ EAA 4595-1-1, lk 40, protokoll 26.06.1852.

¹⁷² EAA 929-1-195, l. 94–94p, Graebner Pärnumaa l. kihelkonnakohtule 6.03.1872.

¹⁷³ EAA 929-1-213, l. 101–101p, 108, 10.05.1888.

talupoegade maal, seega ei saanud sundida talupoegi teda oma maadelt läbi laskma. Kihelkonnakohus otsustas, et peremehed pidid karjamaa eest aia maha lõhkuma.¹⁷⁴

Aia lõhkumist tuli lisaks loomade karjatamisele ette ka lihtsalt pahatahtlikkusest ja tingituna omavahelistest suhetest, kui Jago talu peremees Mihkel Larents ja Linaküla peremehed kaebasid Mihkel Larentsi juures elanud eelmise peremehe õe, Tio Sanga peale, et viimane lõhkus aedasid.¹⁷⁵

Piiride rikkumisele lisaks on olnud talupoegade vahel segadusi ja valesti mõistmisi maadejaotusega. Näiteks kaebas peremees Lija Pallo, et talupoeg Petri Taniel Riewel oli tema põllu pealt, mis oli 1/5 vakamaa suurune, kaerad ära viinud. Riewel ei eitanud kaera äraviimist, vaid väitis, et sama tükk oli 16 aasta eest jagamisel talle antud, sest need talupojad, kes olid varem sellel kohal olnud, olid samuti kasutanud seda Jago Lija maad ning maksnud kaks tera saagist igal kolmandal aastal. Kohus ei teadnud sellest kokkuleppest midagi ja Riewel pidi tasuma äraviidud kaera eest ning maa jäi peremehe kasutusse.¹⁷⁶ Niisamuti kaebas Arwi Allik Tiedo Tohwre peale, et tema käes oli kaks aastat tükk maad, mis mõlematele oli jagatud. Kohus mõistis, et Tiedo peab selle tüki tagasi andma ja kasutamise eest kartuleid maksuma, mis kaebajal saamata on.¹⁷⁷

3.4 Kihnlaste võitlus näljaga

Vallakohtu üks peamisi ülesandeid oli järelevalve magasiaida üle, sest see pidi aitama talupoegi nälja ja halva majandusliku olukorra vastu ning seeläbi tagama töövõime säilimise ja ära hoidma rahutused.¹⁷⁸

Kihnlasi kimbutas 19. sajandil korduvalt näljahäda. 1819. aasta talurahvaseaduse järgi

¹⁷⁴ EAA 929-1-213, l. 106–106p, vallavalitsus Pärnumaa 1. kihelkonnakohtule 8.05.1889.

¹⁷⁵ EAA 4595-1-1, lk 108, protokoll 5.08.1866.

¹⁷⁶ EAA 4595-1-1, lk 45, protokoll 6.10.1852.

¹⁷⁷ EAA 4595-1-1, lk 39, protokoll 29.11.1851.

¹⁷⁸ August Traat. Vallakohus Eestis. Tallinn: Eesti Raamat, 1980, lk 87.

pidid peremehed valla iga meeshinge kohta tasuma vilja magasiaita, kuni seal oli üks setvert tali- ja 2/3 setverti suvivilja.¹⁷⁹ 1866. aastal vähendati suvivilja normi poole setverdini hinge kohta. Mõnel pool (Laius-Tähkveres, Kaareperes, Pühajärvel) andis mõis ise maad kogukonnale magasiaida viljapõlluks, mida kogukond ühiselt haris ja koristas.¹⁸⁰ Kihnu 1854. aasta kirjeldusraamatus osutatakse ca 4-tiinulisele valla ühiskasutuses olevale põllule, mis võis olla magasimaa, kust koristatud vili läks valla tarbeks või kroonu viljalaenude tasumiseks. Seda kinnitab ka kaardimaterjal. Nii 1844. aasta 1855. aasta kaardil asub magasitükk saare keskosas Sauendi metsa lähedal Sääre küla, Lemsi Rootsiküla põllutükkide vahel. 1871. aasta kaardil asetseb magasimaa samal kohal, vaid üks osa kuulub nüüd õigeusu koolile.

Tartu-Pärnu majandusvalitsuse 1835. a antud korraldusel uuris kreisikomissar kroonutalupoegade viljaga varustatust. Selgus, et enamik Viljandi ja Pärnu maakonna mõisaid tuleb oma varudega toime. Nii seemne- kui leivavili oli olemas, kui arvestada magasivarusid ja kõrvalteenistust. Laiksaare, Arussaare ja Vana-Tänassilma said valla laekarahaga osta puudujääva leivavilja. Orajõe, Pati, Võlla, Seli, Kihnu, Sõõriku, Parasmaa, Vee ja Vastemõisa mõisavalitsused pakkusid komissarile, et nad katavad ise viljavajadused, ostes vilja juurde. Ainult Kilingi, Häädemeeste ja Uduvere taotlesid näljaabi kroonult.¹⁸¹

Näljahädade põhjuseks oli enamasti mitme teguri kombinatsioon – viljasaakide ikaldus, turgude ebapiisav toimimine ja ühiskonnagruppide erinevad õigused toidule. Üldjuhul puhkes tõsine nälg kahe ja enama järjestikuse ikaldusaasta kordumisel. 1840. aastate kriisi järel järgnes üksteisele mitu ikaldusaastat. Juba 1843. ja 1844. aastal olid saagid nigelad peaaegu kogu Eestis ning 1845. aastal ikaldus rukis üle Eesti. Sarnane olukord oli ka 1867. ja 1868. aastal. Nii 1840. kui 1860. aastatel tõusid viljahinnad Baltikumis ennekuulmatult kõrgele ning mõlemal kümnendil põhjustas näljahäda demograafilise tagasilöögi.¹⁸²

¹⁷⁹ Marten Seppel. Näljaabi Liivi- ja Eestimaal 17. sajandist 19. sajandi alguseni. Tartu 2008, lk 351–352.

¹⁸⁰ A. Traat. Vallakohus Eestis, lk 186.

¹⁸¹ LVVA 77-11-911, l. 134–135p, Pärnu kreisikomissar Liivimaa kroonupalatile 31.03.1836.

¹⁸² Kersti Lust. Teraviljahinnad Eesti kohalikel turgudel. – Ajalooline Ajakiri 2013, nr 2, lk 230–231.

Kuigi kihnlaste toimetulekus polnud põllusaagid sama tähtsal kohal, kui see oli tavapäraselt mandril, on ometi ka kihnlased ikaldusaastail kannatanud ränka viljapuudust nii 1840. kui ka 1860. aastatel. Ilmselt ei õnnestunud neil vahetada piisavalt kala, hülgerasva jm mandril vilja vastu, seda enam, et viljahinnad olid ikaldusaastail tavapärasest kaks korda kõrgemad. 1868.–1869. aastatel kannatasid ka saart ümbritsenud alad (Saare- ja Muhumaa, Vormsi, Hiiumaa, Pärnumaa, mis kannatas teistest Mandri-Liivimaa maakondadest enim) suurt viljapuudust, mis mõjutas kahtlemata saarerahva toimetulekuvõimalusi. Kroonumõisa talupoegadel oli magasivilja otsa lõppemise korral õigus nõuda viljalaenu mõisarentnikult, väga tõsise puuduse korral sai taotleda ka riigivalitsuselt kroonukassast viljaostuks laenu. Seda võimalust kasutasid kihnlased nii 1840. kui ka 1860. aastatel.

1840. aastate näljahäda kajastub Kihnu vallakohtu materjalides, kui 1844. aastal olid mitmed talupojad magasiniaidale võlgu ja nende loomad müüdi oksjonil võlakatteks.¹⁸³

Mujal Liivimaal üldiselt ei vajatud laenu enam 1846. aasta lõikuse järel, välja arvatud üksikutes eriti nigela saagiga, väga tiheda asustusega või iseäranis vaestes piirkondades. Pärnu 1. kihelkonnakohtunik kirjutas Liivimaa toitluskomisjonile 28.01.1847, et erinevatel valdadel on vajadus saada kroonult viljalaenu, sh Kihnu vajab 690 vakka rukist ja Sauga 600 vakka rukist.¹⁸⁴ Aasta lõpul ei jätkunud leivaviljast uudseviljani ainult Kihnul. Seal oli kokku 630 hinge, magasis 60 setverti rukist ja 78 setverti otri, oma varudega said nad end toidetud vaid 1848. aasta alguseni. Kroonult vajati juurde laenuvilja 283 setverti rukist ja 30 setverti otri.¹⁸⁵ Esialgu anti korraldus eraldada Pärnu sillakohtu varudest ajutiselt 50 kuli jahu.¹⁸⁶

Nälja-aastate viljalaen tuli riigile tagasi maksta ning Kihnu vald oli 1850. aastatel tõsistes makseraskustes. 1853. aasta seisuga olid kroonuvilja võlg Kihnul veel 5911

¹⁸³ EAA 4595-1-1, lk 5, protokoll 12.12.1844.

¹⁸⁴ LVVA 29-1-54, l. 118–120, Pärnu I kihelkonnakohtunik Liivimaa toitluskomisjonile 28.01.1847.

¹⁸⁵ LVVA 29-1-69, l. 5–6, Pärnu I kihelkonnakohtunik Liivimaa toitluskomisjonile 29.11.1847

¹⁸⁶ LVVA 29-1-1452, l. 110–110p, Liivimaa toitluskomisjoni protokoll 20.12.1847

rubla, koos intressidega 6188 rubla.¹⁸⁷ Eriti suurtes võlgades kroonuvallad teenisid võlga tasa (sunniviisil) töölisi välja saates kroonutöödele, näiteks 1850. aastal teenis Kihnu võla katteks 79,91 rubla.¹⁸⁸ Oksjonil ka müüdi loomi, et võlgu tasuda.¹⁸⁹

Kuna mõisavalitsus oli kohustatud teostama järelevalvet magasivarude üle, on võimalik saada ettekujutus varuvilja liikumisest aastatel 1859–1862. Aruandeid esitati juulis ja novembris, sealjuures märkis juuli aega, mil magas oli oma madalseisus ning novembris oli üldjuhul ait vilja täis ja kogukonnaliikmed polnud veel vilja välja laenama asunud. Kihnu aruannete esitajateks oli mõisnikud J. F. ja L. Graebner. Tema tegevus õigeusu maade rentimisel ja tema kohta kohaliku vaimuliku poolt antud kirjeldus¹⁹⁰ annab alust kahelda tema esitatud andmete õigsuses, seda enam, et eri aruannete andmed lahknevad, sh normvilja ja hingede arvu kohta. Suurim juulikuine talivilja puudujääk esines 1861. aastal (magasis oli ainult 6 setverti talivilja ja 32 setverti suvivilja), mis oli 6% rohkem kui eelneval aastal ja 11% enam kui 1863. aastal. Novembrikuine talivilja puudujääk oli samuti suurim 1861. aastal, mis oli lausa 79% rohkem võrreldes 1862. ja 1863. aastaga, kuid sama aasta suvivilja oli puudu vaid 29%, mis oli sarnane ülejäänud aastatega.¹⁹¹

Tõstamaal ja Kihnus olid eriti kehvad saagid 1868. aastal, kui mõisates oli saak tavapärasest umbes pool, suvivilja oli lõigatud väheste eranditega heal juhul veerand tavapärasest.¹⁹² Liivimaa rüütelkond andis valdadele oma kassast vilja ostuks laenu 86 673,75 rubla. Kihnlased ei saanud 1868. aastal põua tõttu saaki isegi seemnevilja jagu. Kala saadi vähem kui talveks tarvis. Eriti suur häda oli 50 Kihnu talupojal, kelle seas oli nii peremehi, vabadikke kui ka leski, kes palusid saata jahu ja vilja tasuta, sest abivajajad polevat võimelised viljalaenu hiljem tagasi maksma.¹⁹³ Kui 1840. aastate

¹⁸⁷ EAA 929-1-110, mõisavalitsuste aruanded magasiatade kohta. Sarnases suurusjärgus oli veel Sauga mõis 5925 rublaga.

¹⁸⁸ EAA 2054-1-1200.

¹⁸⁹ EAA 4595-1-1, lk. 28, protokoll 23.10.1848. Popsid Enn Merres, Juhann Arked, Juhann Niet, Jürri Umb, Tomas Walm on võlgu kroonuvilja. Nende lehmad müüakse oksjonil ja võlad saavad tasutud.

¹⁹⁰ EAA 1655-2-1057, l. 35–36p, 02.08.1860. Kihnu vaimulik Georg Lutso iseloomustas mõisnik Graebnerit, „kellele on võõrad tõde ja õiglus, jahib ainult omakasu ja temaga pole võimalikud sõbralikud suhted“.

¹⁹¹ EAA 929-1-111 (pag-ta); EAA 929-1-112 (pag-ta); EAA 929-1-113 (pag-ta); EAA 929-1-114 (pag-ta).

¹⁹² LVVA 29-1-209, l. 25–25p Pärnu I kihelkonnakohtunik Liivimaa tootluskomisjonile 13.08.1868.

¹⁹³ LVVA 29-1-208, l. 111–112 Kihnu talupoegade palvekiri kindralkubernerile 7.09.1868.

näljahäda oli üldine ja 1868.–1869. aasta oma puudutas pigem vabadikke ning töötajäänud sulasrahvast,¹⁹⁴ siis Kihnus haaras nälg üldise viletsa elujärje tõttu kõiki talurahva kihte.

Vaesuse tõttu oli raskusi ka trahvirahade sissenõudmisel. Näiteks 1882. aastal ei saadud isegi Kihnu kroonumetsa eksinud loomade pärast välja mõistetud trahvi kätte, sest Kihnu talupojad olid väga madalal majanduslikul järjel ja raha sissenõudmiseks taheti oksjonile panna peremeeste vara.¹⁹⁵

Ajavahemikul 1863-1873 tõusis valla maksukoormus.¹⁹⁶ Kui 1863. aastal oli kogusummaks 641,68 rubla, siis 1873. aastal oli see juba 906,84 rubla. Nekrutirahade nende aastate jooksul varieerus, näiteks 1863. aastal 90 rubla, 1864. aastal 45 rubla ja 1873. aastal 71,4 rubla. Maksualuseid hingi oli 1863. aastal 215 ning maks iga hinge kohta oli 2,98 rubla, 1869. aastal 3,83 rubla ning 1873. aastaks juba 4,74 rubla. Pearaha üldsuurus tõusis 411,38 rublalt 1863. aastal 606,94 rublale 1873. aastal. Valla maksukoormus koosnes 1863. aastal pearahast, kohturahast, nekrutirahast, vallakuludest, vallamaksust ja tulekassa maksust ning vallavanema palgast, mis maksti viljas.

¹⁹⁴ K. Lust. Teraviljahinnad Eesti kohalikel turgudel, lk 234.

¹⁹⁵ EAA 929-1-203, l. 25, vallakohtu esimees Pärnumaa 1. kihelkonnakohtule 11.10.1882.

¹⁹⁶ EAA 929-1-425, l. 7, 8, 12, 18 (Kihnu valla sissetulekud ja väljaminekud 1859–1875).

KOKKUVÕTE

19. sajandi teisel poolel iseloomustas Kihnut perifeersust, põlluharimise tagasihoidlik osatähtsus kollektiivsust soosivate elatusalade, nagu hülgepüük ja kalastus kõrval ning tugevad kogukondlikud suhted. Kihnu eripäraks oli saarelisest asendist tingitud eraldatus ja elanikkonna kompaktsus ning traditsioonide visa püsimine.

Kihnu põllumajanduse staatiline iseloom tulenes paljuki saarele iseloomulikust väheviljakast pinnasest, võimaluse puudumisest laiendada viljeluseks sobivat maad ning kalanduse ja merenduse tähtsusest. Asukoht soosis kalanduse ja merenduse tähtsust. Lisasissetuleku andis mandril tööl käimine ning oma saaduste vahetuskaubandus naabervaldades ja suuremates linnades.

17. sajandil lõpul tekkis Kihnus riigimõis, mille rentnikud vahetusid tihti ja olid seotud riigiteenistusega mujal. Pärast teotöö kaotamist ja äralõigete tegemist kirikule ja koolile, polnud väheste maa ja paljude hoonetega Kihnu mõisa pidamine tasuv. 1887. aastal toimus mõisamaade lõplik laialijagamine väikekohtadeks ja osaliselt õigeusu kirikuameti maadeks seoses tsaarivalitsuse poliitikaga.

Kihnu elanikkond oli väheliikuv ja ühtehoidev. Viimasest annab tunnistust ka Kihnu saare peaaegu kõigi elanike õigeusku siirdumine 1840. aastatel.

Vaatamata maakasutuse ümberkorraldust võimaldanud seadustele jäid Kihnu taludele endiselt üleribasus ja ühiskarjamaad. Väikesed põllud ja madalad saagid ei soodustanud külas jõukamate talupoegade tekkimist, kes oleksid nõudnud olemasoleva maajaotussüsteemi kaotamist. Asustuspilt oli saarel väga ühtlane, mida näitab nii kõlvikute suuruse, talude arvu, üleribasuse ja ühismaakasutuse püsivus kogu vaadeldava perioodi vältel. Kuna maad ei nähtud tuluallikana, polnud ka selle ratsionaalsem korraldamine kompaktsesse valdustesse ning ühiskarjatamise kaotamine päevakorral. Sajandi keskel muutus põllumaakasutus talude vahel isegi veel ühtsemaks ja

võrdsustavamaks. 1850. aastatel tõi asustuspilti muutuse õigeusu kiriku maavalduse ja uute vabadikukohtade teke ning 1870.–1880. aastatel uute väike- ja soldatikohtade rajamine mõisamaadele, mille taga oli kroonu poliitika. Sellega moodustusid kaks uut kehvikute küla saare keskossa, mis oli võrreldes varasema nelja küla asetusega rannal erandlik.

Samal ajal kui mandril käis kibe talumaade kruntimine, iseloomustas Kihnu asustuspildi muutumist taluvalduste killunemine käsikäes põllupidamise tähtsuse vähenemisega. Kuna elanike ja majapidamiste arv vaadeldaval perioodil suurenes, siis ühe talu kohta kasutatav maahulk tegelikkuses kahanes. 19. sajandi keskpaiga Kihnu maakasutust mõjutasid enim seal juba varem väljakujunenud omavahelised tihedad suhted, kogukondlik elulaad ja saarelisusest tingitud loodusolud. Asustuse hajumise surve puudus nii administratiivselt, majanduslikult kui ka sotsiaalselt. Kroonuvaldustes kehtinud reguleerimisinstruktsioonid jätsid selle küsimuse talupoegade otsustada ning puudus jõukam kiht, kes nõudnuks nende talud küladest eraldadmist ja ka hajatalude eeskujut. Muudatused Kihnu maakasutuses tulenesid administratiivsest survest, mille tulemusena moodustati soldati- ja väikekohad ja kiriku valdused.

Kogukondlikkust näitab ka kohtutülide vähesus ja nende temaatika. Kohtusse pöörduti seoses küla piiride rikkumise, aedade lõhkumise või teede sulgemisega, mille põhjuseks oli enamasti loomade ühiskarjatamine.

Kihnlased kannatasid nii 1840. kui ka 1860. ikaldusaastatel ränka viljapuudust, mis tõid kaasa võlad kroonu ja rüütelkonna kassa ees ning lisaks niigi madalale elujärjele ka toidupuuduse. Vallaelanike suurenev maksukoormus halvendas olukorda veelgi enam.

KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS

Arhiiviallikad

Rahvusarhiivi Ajalooarhiiv (EAA)

F 536 Talurahva Põllupanga Riia osakond

F 553 Baltimaade Riigivaranduste Valitsuse eriülesannetega ametnik Kuressaares

F 929 Pärnumaa 1. kihelkonnakohus

F 1655 Eesti Piiskopkonna Ajutine Nõukogu

F 1865 Liivimaa kubermangu revisjonilehtede kollektsioon

F 2054 Liivi-, Eesti- ja Kuramaa Talurahvaasjade Osakond

F 2072 Kaardikogu

F 2419 Viljandi Ringkonna Riigivarade Valitsus

F 3724 Katastridokumentide kollektsioon

F 4595 Kihnu vallakohus

Läti Riiklik Ajalooarhiiv (Latvijas Valsts Vestures Arhivs – LVVA)

F 29 Liivimaa toitolukomisjon

F 77 Liivimaa kroonupalat

F 183 Baltimaade Põllumajanduse ja Riigivaranduste Valitsus

F 185 Liivimaa Riigivarade Valitsus

F 186 Liivimaa Maamõõdu- ja Reguleerimiskomisjon

Eesti Rahva Muuseum (ERM)

F KV Korrespondentide vastused

Eesti Kirjandusmuuseum Eesti Rahvaluule Arhiiv (EKM ERA)

F RKM Riiklik Kirjandusmuuseum rahvaluulekogu

Perioodika

Eesti Postimees 1866, 1882

Inland 1842

Linda 1890

Olevik 1886

Perno Postimees 1864, 1869, 1870, 1873, 1875

Postimees 1890

Põllutööleht 1913

Uus Aeg 1900

Kirjandus

Blumfeldt, Evald. Estlandssvenskarnas historia. Stockholm, 1961(?).

Kalits, Vilve. Kihnlaste elatusalad XIX sajandi keskpaigast XX sajandi keskpaigani. Tartu, Kihnu: Sihtasutus Kihnu Kultuuriruum, 2006.

Kanarbik, Madis. Ormsö: de estlandssvenska böndernas kamp mot godsägarna under 1700- och 1800-talet. Tartu, 2003.

Kõiva, Otilie, Rüütel, Ingrid. Kihnu regilaulud. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 2003.

Leesment, Leo. Jooni Kihnu kiriku ajaloost. – Ajalooline Ajakiri 1929, nr. 4, lk 212–221.

Leesment, Leo. Kihnu ajalugu. Tartu, 1942.

Leesment, Leo. Kihnu võimukandjate protsessid Rootsi aja lõpust. – Ajalooline Ajakiri 1931, nr 1, lk 217–245.

Ligi, Herbert. Põllumajanduslik maakasutus Eestis XVI–XVII sajandil. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituut, 1963.

Liitoja-Tarkiainen, Ülle. Hajatalud ja külad Põhja-Liivimaal 17. sajandil. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2000.

Liiv, Ildike. Ühiskarjatamisest Saaremaal. – Etnograafiamuuseumi Aastaraamat. XVIII. Tallinn: Valgus, 1962, lk 38–79.

Lust, Kersti. Kiselev's reforms of state peasants: the Baltic Perspective. – Journal of Baltic Studies 2008 (39), nr 1, lk 57–71.

Lust, Kersti. Pärissorjast päriskohaomanikuks. Talurahva emantsipatsioon eestikeelsel Liivimaal 1819-1915. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2005.

Lust, Kersti. Teraviljahinnad Eesti kohalikel turgudel. – Ajalooline Ajakiri 2013, nr 2 (144), lk 217–245.

Lust, Kersti. Uuenev Saaremaa kroonuküla (1841–1919). Tartu: Eesti Ajalooarhiiv 2003.

Must, Aadu. Eestlaste perekonnaloo allikad. Tartu: Kleio 2000.

Must, Kadri. Tori vallakohtu protokollid ajalooallikatenä. – Ajalooline Ajakiri 1998, nr 3 (102), lk 93-108.

Nerman, Robert. Aegna. Tallinn: R. Nerman, 2008.

Pärnumaa. Loodus, aeg, inimene. 1. kd. Toim. Volli Kalm, Taavi Pae, Anu Sillaots, Toomas Tamla. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2008.

Pärnumaa: maadeteaduslik, tulunduslik ja ajalooline kirjeldus. Toim. A. Tammekann, J. Köpp, E. Kant. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, 1930.

Rullingo, Ago. Muhumaa. Loodus. Aeg. Inimene. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2001.

Russwurm, Carl. Eibofolke oder die Schweden an den Küsten Ehistlands und auf Runö I–II. Reval, 1855.

Saar, Teodor. Kihnu ja Ruhnu. Tallinn: Eesti Raamat, 1973.

Saar, Teodor. Kihnu raamat. Tallinn: Emakeele Selts, 1998.

Scheibe, Eva. Siedlungsgeographie der Inseln Oesel und Mohn, Reinhardt, 1934.
Seppel, Marten. Näljaabi Liivi- ja Eestimaal 17. sajandist 19. sajandi alguseni. Tartu 2008.

Traat, August. Vallakohus Eestis. Tallinn: Eesti Raamat, 1980.

Troska, Gea. Eesti külad XIX sajandil: ajaloolis-etnograafiline uurimus. Tallinn: Eesti Raamat, 1987.

Troska, Gea. Saaremaa külad 19. sajandil. – Eesti Teaduste Akadeemia toimetised.

Ühiskonnateadused 1974, nr 3, lk 273–288.

Tuulik, Mari. Abruka ajast aega. Tallinn: Abruka Muuseumi Selts, 2011.

Veebriessursid

Kulbin, Lembit. Adam Petersoni kui juhtiva rahvuselase kujunemine. – Eesti Kirjandus 1936, nr 8, <http://www.kirjandusarhiiv.net/?p=161> [06.05.2014]

Päriksostetud talude andmebaas www.ra.ee/vau [16.05.2014]

Käsitõrjalised materjalid

Klaas, Urmas. Õigeusu kirik Lõuna-Eestis 1848–1917. Halduskorraldus ja preesterkond. Magistritöö. Tartu 1998.

Kalev Koppel. Maakasutuse uurimise metoodika Kasaritsa uurimisala (Rõuge kihelkond) 17.–19. sajandi külamaastike kujunemise näitel. Magistritöö. Tartu 2005.

SUMMARY

Land use on Kihnu Island during the period 1840–1886

The objective of this research paper was to study the natural, social and economic factors that influenced land use on Kihnu Island from 1840 to 1886. In addition, municipal court protocols and oral traditions were studied to determine how land use affected social relationships, for example, what was the effect of communal activities such as making hay, herding cattle, using and maintaining forest, building houses and fences, and whether cotters were given land on communal pastures or in the corners of landlords' farmstead. Usually, research on Kihnu has focused on folklore, ethnography and ethnology; the historical perspective has rarely been assumed.

The paper was divided into three chapters. The first chapter provides an overview of Kihnu's nature, living conditions, and settlement. The sandy soil typical of islands has contributed to poor agricultural development and, at the same time, to the importance of fishing and maritime activities. The second chapter includes the Russian czarist norms regulating land use during the period and the motives for these. The third part focuses on land use on Kihnu in the middle of the 19th century and on the most important supporting primary documents – description books of maps. In order to depict the various aspects of agriculture and settlement on Kihnu, municipal and parish court documents were studied which pointed to difficulties the municipality had with the granary.

At the time where farmlands on the Estonian mainland were quickly being divided into lots, the settlement on Kihnu was characterized by splitting farmsteads along with loss of importance of farming, and poverty on the island was common. As the number of inhabitants and households grew during the period in question, the amount of land per farm actually decreased. Land occupied by the manor also diminished and was taken up by the Orthodox Church, school and the landless. The land use on Kihnu in the middle

of the 19th century was mostly influenced by tight relationships in the community that had developed already earlier, communal approach to subsistence activities, and island nature; changes in land use happened more likely due to administrative pressure, but nevertheless, agriculture remained an insignificant source of income.

LISAD

Lisa 1. Külade vaheline maade jaotus tündrimaades ja protsentuaalselt 1844. ja 1854. aastate kaardikirjeldusraamatute põhjal.

Lisa 2. Keskmise põllumaa hulk ja keskmine taalriväärtus külade lõikes ühe talu kohta 1844. ja 1854. aastate kirjeldusraamatute põhjal.

Lisa 1. Külade vaheline maade jaotus tündrimaades ja protsentuaalselt 1844. ja 1854. aastate kaardikirjeldusraamatute põhjal

Sääre küla	Maa hulk tündrimaades 1844. aastal	Kõlvikute jagunemise osakaal külasiseselt (%)	Maa hulk tündrimaades 1854. aastal	Kõlvikute jagunemise osakaal külasiseselt (%)
aiamaa	5	1,6	10	2,8
põlispõld	155	47,4	168	39
heinamaa	152	46,5	228	52,9
karjamaa	10	3,1	23	5,4

Lemsi küla	Maa hulk tündrimaades 1844. aastal	Kõlvikute jagunemise osakaal külasiseselt (%)	Maa hulk tündrimaades 1854. aastal	Kõlvikute jagunemise osakaal külasiseselt (%)
aiamaa	1	0,6	3	1,4
põlispõld	78	48,2	93	40,1
heinamaa	74	45,7	129	55,6
karjamaa	4	2,6	6	2,8

Rootsiküla	Maa hulk tündrimaades 1844. aastal	Kõlvikute jagunemise osakaal külasiseselt (%)	Maa hulk tündrimaades 1854. aastal	Kõlvikute jagunemise osakaal külasiseselt (%)
aiamaa	3	1,6	2	0,8
põlispõld	79	40,1	98	33,4
heinamaa	107	54,3	165	56,3
karjamaa	7	3,7	26	8,9

Linaküla	Maa hulk tündrimaades 1844. aastal	Kõlvikute jagunemise osakaal külasiseselt (%)	Maa hulk tündrimaades 1854. aastal	Kõlvikute jagunemise osakaal külasiseselt (%)
aiamaa	5	2,5	2	0,8
põlispõld	71	34,9	98	33,4
heinamaa	121	59,6	165	56,3
karjamaa	5	2,6	26	8,9

Lisa 2. Keskmise põllumaa hulk ja keskmine taalriväärtus külade lõikes ühe talu kohta 1844. ja 1854. aastate kirjeldusraamatute põhjal.

Küla nimi	Keskmine põllumaa hulk 1844. aastal tündrites	Keskmine põllumaa hulk 1854. aastal tündrites	Keskmine taalriväärtus talu kohta 1844. aastal	Keskmine taalriväärtus talu kohta 1854. aastal
Sääre küla	7	7,6	5,2	5
Lemsi küla	6,5	8,4	4,8	5,9
Rootsiküla	6	7,3	4,7	5,2
Linaküla	6	7	3,9	4,8

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Liis Tamm (sünnikuupäev: 12.09.1983)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose „Kihnu maakasutus aastatel 1840-1886“, mille juhendajad on PhD Kersti Lust ja PhD Aigi Rahi-Tamm,
 - 1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
 - 1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 19.05.2014